

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра історії, правознавства та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
Тема: ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ З
УЧНЯМИ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ ВОРОНІЖА)

Виконала:

Кулик Оксана Анатоліївна
Спеціальність: 014 Середня освіта
Предметна спеціальність: 014.03 Середня
освіта (Історія)
Освітня програма: Середня освіта (Історія)

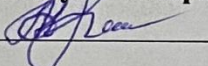
Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент
А.П. Гриценко

Допущено до захисту

« 18 » листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

 О.А. Чумаченко

Дата захисту: « 07 » грудня 2024 р.

Оцінка 90 А

Підписи членів ЕК:

 Маршченко
 Гриценко А.П.
 Чумаченко О.
 Кулик Оксана
11.24

Глухів – 2024

АНОТАЦІЯ

Кулик Оксана Анатоліївна «Історія рідного краю у навчально-виховній роботі з учнями (на прикладі історії Вороніжа)».
Кваліфікаційна робота освітнього рівня – магістр, на правах рукопису.
Спеціальність – 014 Середня освіта (Історія). Глухів, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена осмисленню, аналізу періодів заснування, розвитку, культурної спадщини селища Вороніж, а також життєвому, творчому шляху видатних уродженців; визначенню оптимальних стратегій, методологій і ресурсів, які дозволять учителям інтегрувати вивчені матеріали з даної теми в актуальний освітній процес, з урахуванням вікових характеристик здобувачів та сучасних технологій навчання.

Для успішного досягнення поставленої мети проаналізовано джерельну базу, що представлена: статистичними відомостями, зокрема видані Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ, і матеріалами періодичних видань: щомісячний історичний журнал «Київська старовина», науковий часопис українознавства «Україна».

У першому розділі проаналізовано особливості етапів становлення та розвитку селища Вороніж: кінець X ст. – близько 1237–1239 рр.; початок XVII ст. – 1918 р.; з 1923 р. до 1991 р.; з 1991 р. до сьогодення. Досліджено історію церковної архітектури Воронежа, що пов'язана із церквами 1680 р.: Трьохсвятительською, Преображення Христового, Покровською; пам'яткою архітектури XVIII ст. Михайлівською церквою, дерев'яною церквою Святої Трійці 1745 р., Успенським храмом 1754 р.

У другому розділі зафіксовано, що видатними уродженцями є П.О. Куліш, рід Шрамченків, І.С. Абрамов. Вивчення їх біографій та досягнень продовжує залишатися важливим елементом краєзнавства та історичної пам'яті населення.

У третьому розділі увага зосереджене вивченні досвіду провідних методистів щодо методики організації вивчення історії рідного краю (І.Огієнко, К. Баханова, О. Пометун) та сформовано методичну моделі щодо

реалізації означеної теми для здобувачі 10 класу на тему «Історія рідного краю в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни».

Запропоновано огляд історичного контексту Вороніжа, вивчення ключових подій, постатей і культурних аспектів міста для створення цікавої та пізнавальної освітньої програми. Дослідження зосереджене на впливі представлення історії місцевості на розвиток патріотизму, розуміння важливості збереження культурного спадку.

Продемонстровано шляхи використання сучасних технологій, інтерактивних методів навчання та співпраці з місцевими історичними установами для покращення освітнього процесу. Висновки дослідження підкреслюють важливість збагачення навчально-виховних програм елементами історії рідного краю для стимулювання інтересу здобувачів до вивчення національної спадщини та власної ідентичності.

Ключові слова: *освітній процес, навчально-виховна робота, здобувачі, краєзнавство, селище Вороніж.*

ANNOTATION

Kulyk Oksana Anatoliivna «History of the native land in educational work with students (using the example of the history of Voronezh)». Qualification work of the educational level – master, in the form of a manuscript. Specialty – 014 Secondary education (History). Hlukhiv, 2024.

The qualification work is devoted to the understanding, analysis of the periods of foundation, development, cultural heritage of the village of Voronezh, as well as the life and creative path of outstanding natives; determining the optimal strategies, methodologies and resources that will allow teachers to integrate the studied materials on this topic into the current educational process, taking into account the age characteristics of applicants and modern learning technologies.

To successfully achieve the set goal, the source base was analyzed, which is represented by: statistical information, in particular, published by the Central Statistical Committee of the Ministry of Internal Affairs, and materials from periodicals: the monthly historical journal «Kyivska Starovyna», the scientific journal of Ukrainian studies «Ukraine».

The first section analyzes the features of the stages of the formation and development of the village of Voronezh: the end of the 10th century – about 1237–1239; the beginning of the 17th century – 1918; from 1923 to 1991; from 1991 to the present. The history of the church architecture of Voronezh, which is associated with the churches of 1680: Troekhsvyatitelskaya, Preobrazhennia Hristovogo, Pokrovskskaya; the architectural monument of the 18th century. Michael's Church, the wooden church of the Holy Trinity of 1745, the Assumption Church of 1754, is studied.

The second section notes that prominent natives are P.O. Kulish, the Shramchenko family, I.S. Abramov. The study of their biographies and achievements continues to be an important element of local history and historical memory of the population.

In the third section, attention is focused on studying the experience of leading methodologists on the methodology of organizing the study of the history of the native land (I. Ogienko, K. Bakhanova, O. Pometun) and a methodological model is formed for the implementation of the specified topic for 10th graders on the topic «History of the native land in the context of the all-Ukrainian events of World War II».

An overview of the historical context of Voronezh is proposed, the study of key events, figures and cultural aspects of the city is proposed to create an interesting and informative educational program. The study focuses on the influence of the presentation of the history of the area on the development of patriotism, understanding the importance of preserving cultural heritage.

The ways of using modern technologies, interactive teaching methods and cooperation with local historical institutions to improve the educational process are demonstrated. The conclusions of the study emphasize the importance of enriching educational programs with elements of the history of the native land to stimulate students' interest in studying national heritage and their own identity.

Keywords: *educational process, educational work, students, local history, the village of Voronezh.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СЕЛИЩА ВОРОНІЖ	11
1.1. Заснування та розвиток.....	11
1.2. Церковна архітектура.....	23
РОЗДІЛ 2. ВИДАТНІ ІСТОРИЧНІ ОСОБИ ВОРОНЕЖА	30
2.1. Життєвий і творчий шлях П.О. Куліша.....	30
2.2. Рід Шрамченків.....	34
2.3. Дорога життя та творчості І.С. Абрамова.....	37
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ	41
3.1. Методика організації вивчення історії рідного краю.....	41
3.2. Аналіз уроку з історії рідного краю для 10 класу.....	50
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	64
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодення – час українського відродження – повернуло нам забуті та штучно вилучені імена з нашої історії. Одним із пріоритетних напрямків сучасної історичної науки є вивчення історико-культурної спадщини українського народу. Актуальність даного дослідження зумовлюється нагальною потребою подальшої національної розбудови незалежної України, утвердження в свідомості здобувачів основних принципів української національної ідеї. В останні роки організовувалися заходи щодо вшанування пам'яті уродженців Вороніжа – Пантелеймона Куліша, Івана Абрамова. Зокрема у 2019 р. було відкрито пам'ятник з нагоди 200 річниці від дня народження [1,57,58]. Вищезазначені твердження зумовлюють вибір теми дослідження.

Доречно зазначити, що у науково-методичних джерелах (шкільних програмах, підручниках з історії України тощо) аспекти розвитку селища Вороніж розглядаються поверхово.

Наукові розвідки, спрямовані на розробку методів та прийомів формування історичної компетентності майбутніх педагогічних та науково-педагогічних працівників з історії, громадянської освіти у контексті вивчення рідного краю, не отримують достатньо уваги. У вітчизняній історіографії не вистачає досліджень, які б обґрунтовували методичну систему навчання майбутніх фахівців.

Проблема: історія рідного краю у навчально-виховній роботі з учнями (на прикладі історії Вороніжа).

Метою дослідження є осмислення, аналіз періодів заснування, розвитку, культурної спадщини селища Вороніж, а також життєвий, творчий шлях видатних уродженців; визначення оптимальних стратегій, методологій і ресурсів, які дозволять учителям інтегрувати вивчені матеріали з даної теми в актуальний освітній процес, з урахуванням вікових характеристик здобувачів та сучасних технологій навчання.

Завдання:

1. Проаналізувати особливості етапів заснування та розвитку селища Вороніж.
2. Дослідити історію церковної архітектури Воронежа.
3. Оцінити діяльність видатних уродженців цієї місцевості.
4. Вивчити досвід провідних методистів щодо методики організації вивчення історії рідного краю
5. Сформувати методичну модель щодо реалізації цієї теми для здобувачів 10 класу.

Об'єктом дослідження є процес вивчення історії, культурної спадщини, видатних уродженців селища Вороніж у контексті навчально-виховної роботи з учнями.

Предмет дослідження – історія, культурно-історична спадщина, постаті видатних уродженців селища Вороніж як важливий аспект навчально-виховної роботи з учнями.

У процесі дослідження використовувався комплекс наступних **методів:**

- 1) лінгвістичні: критичний аналіз джерел, метод комплексного аналізу й синтезу під час з'ясування мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження; теоретичне осмислення роботи старшої школи з окресленої теми;
- 2) робота з першоджерелами – публіцистичні праці тощо;
- 3) інноваційні.

Хронологічні межі окреслюють період зкінця X ст. до 1945 р. Вибір нижньої межі обумовлений знайденими похованнями на території селища Вороніж. Верхня межа пов'язана із вивченням цього періоду у 10 класі з курсу Історія України.

Географічними межами є селище Вороніж.

Джерельна база дослідження представлена: статистичними відомостями, зокрема видані Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ, і матеріалами періодичних видань:

щомісячний історичний журнал «Київська старовина», науковий часопис українознавства «Україна».

Історіографія. Науковою основою при написанні кваліфікаційної роботи стали праці українських учених. Аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми засвідчує, що питання щодо заснування й розвитку Воронежа вивчали: В.Терлецький (окреслював роль Воронежа в історії України); В.Вечерський (аналізував архітектурні пам'ятки Північної Глухівщини); В.Заїка (висвітлював святині у межах Чернігівської єпархії 1891 р.); В.Кириєвський (досліджував хутір Куліша у Воронізьких лісах); В.Осадчий (здійснив археологічні розкопки у межах фортеці сотенного містечка Вороніж); К.Шиман (окреслив діяльність Михайлівського храму у смт Вороніж).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження з виконання даної кваліфікаційної роботи можуть бути використані: для подальшого науково-теоретичного опрацювання з теми: «Дослідження рідного краю у курсі історія України».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Наукові результати висвітлювалися й обговорювалися під час засідання II Всеукраїнської інтернет-конференції «Глухівські історико-філософські читання». Кулик Оксана Пантелеймон Куліш – письменник, фольклорист, історик та етнограф. *Глухівські історико-філософські читання: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О.Довженка, 2024. Вип.2. С.80–82. [35].*

Структура кваліфікаційної роботи. Наукове дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків.

В анотації зазначено основні результати дослідження із зазначенням практичного значення.

У вступі обґрунтовано вибір й актуальність теми охарактеризовано стан вивчення проблеми, визначено науковий апарат, зокрема тему, мету, завдання, предмет і об'єкт дослідження, обґрунтовано його наукову новизну; визначено джерела й історіографію; зазначено апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі «Історія селища Вороніж» проаналізовано особливості етапів становлення та розвитку селища Вороніж у хронологічних межах: кінець X ст. – близько 1237–1239 рр.; початок XVII ст. – 1918 р.; з 1923 р. до 1945 р. Досліджено історію церковної архітектури Воронежа, що пов'язана із церквами 1680-го р.: Трьохсвятительською, Преображення Христового, Покровською; пам'яткою архітектури XVIII ст. Михайлівською церквою, дерев'яною церквою Святої Трійці 1745 р., Успенським храмом 1754 р.

У другому розділі зафіксовано, що видатними уродженцями є П.О. Куліш, рід Шрамченків (зокрема О.М. Шрамченко), І.С. Абрамов. Вивчення їх біографій та досягнень продовжує залишатися важливим елементом краєзнавства та історичної пам'яті населення.

У третьому розділі увага зосереджена на вивченні досвіду провідних методистів щодо методики організації вивчення історії рідного краю (І.Огієнко, К. Баханова, О. Пометун) та сформовано методичну моделі щодо реалізації означеної теми для здобувачі 10 класу на тему «Історія рідного краю в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни».

У висновках підсумовано результати дослідження, виконано теоретичні узагальнення.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ СЕЛИЩА ВОРОНІЖ

1.1. Заснування та розвиток містечка Вороніж

Частиною історичної спадщини України є селище міського типу Вороніж Шосткинського району Сумської області. Його заснування, розвиток та зміни протягом століть включають в себе культурні, економічні та соціальні аспекти, які відображають еволюцію українського суспільства. Відповідно до визначених хронологічних меж, в історії цієї місцевості можна виділити три ключові етапи розвитку. Перший етап починається з його заснування в кінці X ст. і тривав до монголо-татарського завоювання (близько 1237–1239 рр.); другий етап охоплює початок XVII ст. і тривав до 1918 р., що фактично є періодом царської росії; третій етап продовжується з 1923 р. до 1945 р.

Вороніж був заснований в кінці X ст. як одне з поселень на території сучасної України. В околицях було виявлено крем'яні знаряддя праці, що належать до пізнього палеоліту (близько 15 тисяч років тому), а також поселення бронзової доби, скіфського періоду та слов'янські поселення VII–VIII ст. Дослідження, проведені І.С.Абрамовим, включали розкопки двох курганів із сидячими похованнями, які він датував X – початком XI ст.

Історично ці землі були частиною Київської Русі, а згодом – під впливом Литовського князівства та Речі Посполитої. Завдяки своєму стратегічному розташуванню на торгових шляхах, містечко стало важливим економічним і культурним центром регіону. Історичні документи та археологічні знахідки свідчать, що відлік історії Воронежа можна вести з кінця першої половини XI ст., коли на території сучасного містечка розпочалися перші поселення. Історики також зазначають, що містечко стало

важливим центром для християнських місій, оскільки тут активно діяли монастирі.

Протягом середньовіччя Вороніж розвивався як торговий і ремісничий центр. У XVI–XVII ст. став важливим адміністративним та торговим вузлом. Місцеве населення займалося сільським господарством, ремеслами, а також торгівлею з сусідніми територіями. У січні 1617 р. війська князя Юрія Вишневецького заволоділи Путивлем, а у лютому «литовські люди» осадили Вороніж і Новгород-Сіверський [22].

Хутір Вороніж виник на початку XVII ст., а під час визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. став розвиненим населеним пунктом.

Воронізьке центральне городище виникло у першій половині XVII ст. Поселення Вороніж при р. Осота. давнього походження, однак в історії воно стало відомими лише у XVII ст. За весь період Гетьманщини вважалося сотенним містечком Ніжинського полку. Було заселене казенними селянами, купцями і міщанами; для завідування громадськими справами міщан функціонувала ратуша.

У результаті проведених археологічних розкопок у 2009 р., під керівництвом Є.М.Осадчого, було віднайдено описане О.М. Лазаревський укріплення. Замок був заснований у 1654 р. розмірами 50 м на 50 м, окольного города 300 м на 320 м. На природному підвищенні правого берега р. Осота у центрі фортеці розміщувався замок. Був укріплений по периметру дубовою стіною з кутовими баштами. Окольний город мав укріплення, що склалися з валу на якому було зведено дубову стіну із баштами та рову до північної частини. Усього було у забудові фортеці п'ять надбрамних башт: Східна, Західна, Південна, Північна та Новгород-Сіверська. У XVIII ст. у надбрамних баштах розміщувалися гармати. До середини XIX ст. зберігався вал у північно-західній частині (Додаток А.) [46, с. 38–39].

Під час походу армії короля Яна II Казимира 18 лютого 1664 р. в околиця Вороніж російські війська князя Григорія Ромодановського розбили війська коронного гетьмана Стефана Чарнецького [34]. Упродовж 1669–1672

рр. місцевість була укріплена валом з Глухівською і Клишківською брамами. Доречно відмітити, що залишки укріплень збережені. Наприкінці XVII ст. козаки й селяни змушені були сплачувати натуральні й грошові податки [21].

Воронізька сотня існувала як військовий підрозділ та адміністративна одиниця Новгородського (Новгород-Сіверського) полку у 1653 р., з кінця 1654 р. до 1663 р., з 1665 р. до 1668 р. – у складі Ніжинського полку, з 1663 р. до 1665 р. – Глухівського полку. Відомо, що на деякий час у 1668 р. сотня у складі Новгородського полку, відновлений П. Дорошенком. У січні 1669 р. гетьман Д. Многогрішний передав сотню Ніжинському полку і далі вона знаходилася в ньому аж до ліквідації у 1782 р. її територію після скасування включили до Новгород-Сіверського намісництва. Таким чином, Воронізька сотня існувала протягом 1653–1782 рр.

Зокрема, в другій половині XVII століття виходець із Правобережної України Іван Томасченко заснував склоробний завод на річці Османі біля Воронежа. Відомий дослідник Вадим Модзалевський називає його «гутником та обивателем Вороніжським» [11,12,17].

На підставі даних генерального слідства О.М. Лазаревський зробив припущення, що першим сотником за правління гетьмана Богдана Хмельницького був сотник Супрун. Він укріпив замок на колишньому стародавньому городищі, адже природні умови цієї місцевості були сприятливими для цього. За гетьмана Д. Многогрішного (відомого, як Ігнатовича) сотником був призначений Сава, який їздив у Москву для розширення міста, «а тотъ городъ із начала ни подъ якимъ владѣніемъ не бивальъ доселѣ. А при слѣдствіи на оній городъ старшина воронѣжская грамотъ монаршихъ и ни якихъ крѣпостей не показали; токмо показали, что кормлювалы посполитіе люде полтора ста коней енеральной войсковой артилеріи. А оной городъ в слѣдствіи афѣцерскомъ не показанъ» [8].

В середині XVII століття землями де зараз розташоване навколо сучасного села володів писар Генеральної Військової канцелярії та довірена

особа гетьманів Д. Многогрішного та І. Самойловича козак (1649), а потім писар (до 1668 року) полкової Ніжинської сотні Іван Трохимович Биховець (? – 1629 – 1669). Він їх отримав за видатну службу у Війську Запорозькому та участь у Визвольній війні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького: «от зачатя и сперта войны в войске за целосность общего добра на разных местах бывал мужество свое являл».

З 1667 року він почав скуповувати млини під Вороніжем на р. Есмані, став власником хут. Грабовського поблизу Олишівки і поселив тут слободу. 1668 р. разом з ніжинським полковником Артемом Мартиновим втік на Правобережжя до гетьмана Дорошенка. Став писарем суддів військової у Чигирині (1668 – 1669. 02. – ?). В 1669 році повернувся на Лівобережжя та став військовим товаришем.

Справу батька продовжив його син Іван Іванович Биховець (? – 1654 – 1703 – ?) – «от молодих лет» у війську. Він був присутній на обранні у Глухові гетьманом Дем'яна (Демка) Многогрішного, більш відомого, як Дем'ян Ігнатович [10, 11, 12, 17].

Доречно також відмітити, що до сотні Воронезької входило село Богданівка, зараз село Шосткинського району Сумської області, відоме з XVII ст: «421. О селѣ Богдановцѣ старожиліе, в самую сушую правду, под совѣстію христіянскою, в сказкахъ своихъ показали, что оное село, з чіего позволенія прежде стало селитись, за якого владѣнія, и за якого гетмана, и на якій урядъ, - того, за давностію, не упомнятъ; а якъ запомнятъ, то оное село до города Воронѣжа надлежало и нинѣ до того-жь города въ помоществованіе имѣется; а окромѣ сего, с початку, оное село никому во владѣнії не било доселѣ. А при слѣдствіи старшина воронѣжская обявила, что оное село крѣпостей ни якихъ у нихъ не имѣется.» [8].

Відповідно до розпорядження Археологічного з'їзду було проведене дослідження в околиці селища. Так, біля хутора Гукова знайдено 25 могил із рештками трупоспалення; поблизу урочища «Береги» – 5 могил; у колишнім володінні Миклашевського «Гутка» – 18 могил, що розміщені у формі

півкола; у Павленковому хуторі – 5 могил; в урочищі «Чорні Лози» виявлено 5–6 могил. Зафіксовано, що більшість могил належали сіверянам [3, с. 462–468].

У 1738 році під час Генерального слідства по маєтностях Ніжинського полку жителі села Чорториги (нині Шевченкове Березівської сільської територіальної громади Шосткинського району Сумської області) розповідали ревізорам, що «із давніх-давен, чому назад буде понад 50 років, розпочавши від села Чарторійки аж до Воронежа була вся пуща вільна, до якої пущі та села селилися, в якій пущі та села селилися: Черторига, Дубович, Землянка та інші села поблизу найдуються; і всім було вільно в ту пущу їздити – і хати в тій пущі ставили. А коли намножилося в селах людей і вже ту пущу значно вирубали, то в той час воронежичі та інших сіл найзнатніші і найстрашніші обивателі почали займати й обкопувати позики, кожний наскільки можна, що й не заборонено їм було. А від шляху, що йшов від Чорториги поуз села Землянку та Дубовиче, по лівій стороні, а з іншого боку, від окопу воронезького аж по шлях Кролевецький, за всіма селянами згодою, визначено чагарники убогим людям і буде їх чагарників верст на десять, і тих чагарниках без відома селян позичати та обкопувати позики було заборонено» [10, 11,12,17].

Цей період історії Воронезчини також плідно пов'язаний з відомим козацько-старшинським родом Савичів. Як відомо, саме тут починалася політична кар'єра й розвиток цього роду. Досить відомо, що, наприклад, 9 травня 1677 року гетьман Іван Самойлович наказує воронезькому сотникові Саві Григоровичу (засновникові роду Савичів): «Пане сотнику воронезький! Любосми були в милості перед цими розповідями з мельника пана Івана Біховця, дві частини розмірів на витрати військові брати. Але тепер сам пан Біховець прибувши, тут дав усні нам справу, а той мільйон своїм коштом і роботою будував і греблю свою частину, своїми працівниками завжди готувати. Теди абис кінцево від цієї години до його власної мельниці не казав дозорцеві своєму втручатися і найменше труднощі

та перешкоди чинити, щоб він за свого того мельника, як перед тим, так і тепер спокійно всіх пожитків заживавши, прискіпливо жадаємо і потім Богу доручаємо.

Пану Саві Григорійовичу, сотниковаві воронезькому віддати Османський млин та видати й універсал про нестягнення частини військової» [10, 11,12,17, 33,43].

Тому ми тут зупинимося більше на вивченні життєпису родоначальників роду Савичів. Отже, родоначальником *козацько-старшинського роду Савичів*, що жили на історичній Чернігівщині був Прокіп Кирилович - «міщанин Ніжинського обивателя Вороніжського» [33; 43, с. 172].

Однак цей рід здобув відомість все завдяки діяльності його сина - Сави Прокоповича. Рік його народження, на жаль, не відомий. Очевидно, він спочатку був рядовим козаком, а потім став козацьким писарем. Перша інформація про нього датується 1664 роком. Саме тоді Сава Прокопович отримує дозвіл московського царя Олексія Михайловича на відбудову містечка Вороніжа Ніжинського полку (нині селище Вороніж Шосткинського р-ну Сумської області), зруйнованого в ході бойових дій польським королем Яном Казимиром у 1663-1664 рр. Далі, через п'ять років у 1669 році він, як воронезький сотник (Глухівського повіту, нині містечко Шосткинського району Сумської області), виходить на загальнодержавну арену. Він бере участь в укладенні Глухівських статей. Його роль оцінюють і він в цьому ж році їде з посольством від гетьмана Дем'яна Многогрішного (бл. 1630–після 1701) до Москви.

Основною вимогою української сторони було виведення з більш-менш значних лівобережних міст царських військ на чолі з воєводами, які були введені під час гетьманства І. Брюховецького: «чтобы въ малороссійскихъ городахъ отнюдь не было великороссійскихъ воевод и ратныхъ людей».

6 (16) березня 1669 р. у Глухові було укладено Глухівські статті. «Гетьман Дем'ян Ігнатович, і обозний, і військові судді, і полковники, і вся старшина, які були на раді, учинили віру, і до статей руки приклали». У

складі сотників ніжинського полку, які взяли участь у підписанні статей, згадується і воронезький сотник Сава

Савичи.

Прокопович.

Далі кар'єра розвивається по висхідній. В 1671 році Саву Прокоповича призначають Переяславським полковником.

У березні 1672-го Дем'яна Ігнатовича звинувачено у зраді і усунуто від влади. 17 червня 1672 р., на генеральній військовій раді в Козачій Діброві під Конотопом гетьманом Лівобережної України обрали Івана Самойловича. Новообраний гетьман здійснює серйозне оновлення складу генеральної старшини. Вводить перспективного діяча Саву Прокоповича до свого уряду, Конотопські статті він підписує як Генеральний писар [43].

Весь цей час, Сава обіймає одну з найвищих посад Гетьманщини, посаду Генерального писаря. У березні 1677 р. С. Прокопович разом із генеральним суддею Іваном Домонтовичем та стольником Семеном Алмазовим за наказом Самойловича супроводжував колишнього гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка до Москви. Також, Сава Прокопович бере участь в Чигиринських походах в 1677 – 1678 роках проти турецько-татарських військ. [10, 11,12,17].

Отже, протягом XVIII ст., особливо після реформ імператриці Катерини II, містечко стало активно розвиватися. Розвиток інфраструктури, включаючи дороги та комунікації, призвело до збільшення торгівлі та економічного зростання. Розвинена налагоджена комунікація із купцями з Глухова, Путивля, Стародуба, Ромен, Новгород-Сіверського, Хорола, Рильська, Севська, сприяла розвитку та функціонуванню ярмарків тричі на рік. Офіційно Воронеж отримав статус містечка, що сприяло формуванню місцевої адміністрації та соціальних інститутів. У цей період активно розвивалося хліборобство, ткацтво, ковальство, гончарство. Зокрема, у 1749 р. ткацький цех об'єднував 109 осіб.

Доречно відмітити, що саме у XVIII ст. Вороніж був сотенним центром Ніжинського козацького полку. Паралельно виконував роль центру Воронежської протопопії та перебував під рукою Київського Владика [50, с. 15,16, с. 152]. Воронізька козацька сотня упродовж 1700–1721 рр. (Північна війна) була активним учасником у боротьбі зі шведськими загарбниками.

Процес закріпачення селян Воронежа супроводжувався захопленням угідь козацькою старшиною. Згідно із універсалом Д.Апостола від 1728 р. у власність козачого осавула Гамалія перейшла половина дворів місцевих жителів. Цікаво, що у збережених документах від 1756 р. міститься інформацію про ярмарки і торги. Так, вони відбувалися у понеділок і «п'яток», ярмарки у Неділю усіх святих, 15 серпня, 21 листопада [52, с. 70].

Відповідно до перепису 1779–1781 рр. усього налічувалося 281 козацьке господарство, із них 220 підпомічників, 193 господарство посполитих, 96 сімей підсусідків [45, с. 374, 375].

Наприкінці XVIII ст. селяни Воронежа остаточно стали кріпаками. Поміщики отримали право купувати, продавати та дарувати їх, як звичайну худобу. У ревізьких казках 1782 р. зафіксовано, що поміщик Писаревич придбав кріпака С.М. Іванова, а його дочка отримала його в придане. Складна ситуація склалася й у робітників гуральні. Окрім кріпаків, тут працювали й воронізькі міщани. Як свідчить їхня скарга, надіслана генерал-

губернатору П. Румянцеву-Задунайському в 1784 р., прикажчики жорстоко експлуатували їх, часто вдаючись до тілесних покарань, внаслідок чого багато з них отримали каліцтва.

У зв'язку зі скасуванням полкового устрою Вороніж, як центр волості, увійшов до складу Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва, а в 1796 р. – до Малоросійської губернії, залишаючись у складі того ж повіту. У 1802 р. Вороніж став частиною новоствореної Чернігівської губернії. Прагнення Наполеона підкорити народи Росії викликало рішучу відсіч жителів Воронежа, як і всього регіону. На початку Вітчизняної війни з мешканців містечка та навколишніх сіл був сформований 4-й козацький полк.

Відповідно до скасування кріпацтва 1861 р. селяни отримували свободу, однак їхнє економічне становище не покращилося. Варто зазначити, що селяни позбавлялися права на вигон і випас худоби. Вони орендували землю у поміщиків, однак без її удобрення об'єм врожаю жита був у середньому 30–33 пуди з десятини.

За свідченням 1859 р. у козачому містечку розташовувалися сім церков, сільська розправа, приходське училище, ратуша, поштова станція, три ярмарки, базари, чотири заводи (два сахарних і винокурних). По поштовому тракту із м. Глухів до м. Новгород-Сіверський це було містечко у розмірі 527 дворів, де проживало 1713 осіб чоловічої статі та 1803 особи жіночої статі [54]. З 1897 р. функціонував хімічний завод, де виробляли сульфати й соляну кислоту.

Важкі умови життя та праці, свавілля підприємців та їхніх наближених штовхали робітників до боротьби за свої права. Місто пережило революцію 1905–1907 рр. На вокзал часто навідувалися представники соціал-демократичних робітничих організацій Конотопа та Шостки. Восени 1905 р. відбувся страйк на цукровому заводі та залізничній станції, а в грудні робітники створили військові групи самооборони. Страйки періодично повторювалися, де закликали трудящих до боротьби проти самодержавства,

викриття антинародної політики царського уряду. За участь у мітингу затримано 13 осіб.

У XIX ст. Воронежа залишався волосним містечком. Хімічний завод впливав на городону місцевих жителів, а у результаті чинив згубний вплив на саме їх здоров'я. Наприкінці XIX ст. діяло три церковнопарафіяльні школи, двокласне земське училище (1898 р.). У 1908 р. було відкрите двокласне міністерське училище. Однак освітній процес був доступний лише для заможних родин.

У ході Першої світової війни через станцію Терещенська проходили ешелони на фронт. Після революції 1917 р. містечко зазнало змін у структури влади та економіки. Воронеж став частиною радянської системи, де акцент було зроблено на колективізацію та індустріалізацію. Ці зміни, хоч і призвели до певних економічних труднощів, проте сприяли розвитку інфраструктури та соціальних послуг [24 с.613].

Початок січня 1918 р. ознаменувався проголошенням у містечку Радянської влади, створенням ревкому, народної міліції. Зокрема, діяльність ревкому пов'язана із І.А. Паляничка, у повноваженнях якого було наступне: конфіскація і розподіл серед селян поміщицьких земель, інвентаря, тяглової сили, становлення робітничого контролю на заводах. Для закріплення Радянської влади у Вороніж були направлені більшовики: матрос М.І. Павловський, робітник А.С.Банний. Після цього розпочали діяльність Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. У квітня 1918 р. німці захопили Вороніж та відновили дореволюційні порядки. Жителі вступали до партизанського загону або до лав Червоної Армії.

Наприкінці листопада 1918 р. Вороніж був захоплений військами Директорії, однак від петлюрівців було визволено у середині грудня 3-м Новгород-Сіверським полком під командуванням Т.В.Черняка. Тоді ж було обрано волвиконком, головою якого став М.П. Копитинський. Тривала боротьба з контрреволюціонерами, спекулянтами, організовувалася допомога Червоній Армії продуктами й фуражем. На цукровому заводі залишалося 50

тис. пудів цукру, який не встигли вивезти окупанти й петлюрівці. 11 вагонів було відправлено робітникам Москви, решту передано у фонд Червоної Армії і для потреб населення. На початку 1919 р. організаційно оформився партійний осередок, у березні — комсомольський, які разом з місцевими органами Радянської влади вживали всіх заходів до налагодження мирного життя.

У вересні 1919 р. денікінці захопили містечко. Однак у листопаді 406-им полком 46-ї дивізії 14-ї армії було визволено Воронеж. Влада знаходилася спочатку у руках ревком, а після цього – волвиконкома.

З 1920 р. Воронеж знаходився у складі Шосткинського повіту Чернігівської губернії, а з 1923 р. – Шосткинського району. Формування загону самооборони, волосного відділу міліції, загону частин особливого призначення було зумовлене виникненням куркульських банд. Остаточну злочинність було ліквідовано у 1921 р.

У післявоєнні роки були створені місцева лікарня, відкрита амбулаторія та лікарня при цукровому заводі. На 1924 р. функціонувало три школи, діяли профспілкові курси, дворічна сільськогосподарська школа, бібліотека, хата-читальня, робітничий клуб. Цікаво, що Воронізьке товариство надало допомогу голодуючим із Поволжя, робітникам промислових центрів у розмірі 500 тис. крб. Окрім цього 100 дітей знайшли прихисток у місцевих жителів. Самовіддана праця робітників цукрового заводу, підключення струму у 1927 р. від Шосткинської ТЕЦ сприяла підвищенню продуктивності праці [24, с.614].

На виконання довоєнних п'ятирічок у Воронежі діяли колгоспи «Серп і молот», «Жовтень». Так, на вересень 1930 р. діяло 11 колективних господарств. Найчисленнішим у кількості господарств була артіль «Перше травня» (132 господарства у розмірі 2268 га землі). Стахановський рух і рух п'ятисотенниць широко розгорнувся. Зокрема у 1939 р. колгоспники артілью «Перше травня» виростили 18 цнт бобових з кожного гектара, «20-річчя Жовтня» та «Серп і молот» – зібрали 100-пудових урожаїв озимої пшениці.

20-і та 30-і рр. ХХ ст. для українського народу, зокрема і жителів Воронежа, виявилися тяжким випробуванням. Масове зубожіння було спричинене воєнними діями, що точилися під час Першої світової війни, національно-визвольними змаганнями, репресивна політика більшовицького уряду, голодомором. Нагальною потребою було забезпечення кваліфікованими фахівцями. Значення освіти помітно зросло. У результаті було засновано агроекономічний технікум, курси для підготовки голів колгоспів та керівників сільськогосподарських гуртків. У 1931 р. була відкрита МТС (машинно-тракторна станція), що на 1937 р. нараховувала 38 тракторів.

Поліпшення зовнішнього вигляду Воронежа сприяло віднесення до категорії селищ міського типу. Упродовж 30-х років було реорганізовано лікарню та 25 стаціонарних місць, відкрито пологовий будинок, поліклініку, дитячу консультацію. Діяли середня, семирічна, три початкові школи. Освітній процес забезпечували 48 учителів, здобувачів нараховувалося 1200. Для потреб функціонувала бібліотека.

27 серпня Вороніж окупували гітлерівці. У результаті була пограбована МТС, колгоспи, селяни змушені були віддати хліб, інші продукти. Жертвами терору були 64 жителя селища, вивезено 342 особи. Діяла підпільна комсомольська група у складі студента Івановського енергетичного інституту Ю. Кордя, В. Адаменка, які розповсюджували зведення Радінформбюро. Однак, у липні 1942 р. гітлерівці розстріляли юнаків. Варто відмітити активну участь Великій Вітчизняній війні 3100 жителів. Зокрема, льотчика, полковника М.А. Клочка, якому присвоєно за зразкове виконання завдань командування і виявлену при цьому мужність звання Героя Радянського Союзу.

Визволення Воронежа було 2 вересня 1943 р. та пов'язано із військом 6-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Д.П. Онупрієнка. Після цього, партійні, радянські органи розпочали роботу.

Першочерговим завданням для партійної організації, селищної Ради була ліквідація наслідків фашистської окупації. Так, у 1944 р. було відновлено цукровий завод, Воронізьку МТС. У 1950 р. було вирішено механізувати трудомісткі процеси, розширити будівництво, поліпшити культуру землеробства. У результаті об'єднано артіль, із яких продовжили діяти: «Перше травня», «Дружба народів», «Заветы Ильича» та ім. Леніна. У їх розпорядженні знаходилися 66 тракторів, 56 комбайнів різних типів, 34 автомашини, 253 електромотори. Впровадження комплексної механізації, створення механізованої ланки для вирощування цукрових буряків, картоплі, сприяла виконанню планів восьмої п'ятирічки.

Матеріальне становище трудящих поліпшилося у зв'язку із успіхами в економіці. Для їхніх потреб було споруджено двоповерхове приміщення універмагу, 16-квартирний житловий будинок, гуртожиток для робітників цукрового заводу, хлібозавод, комбінат побутового обслуговування, поліклініка [24, 615].

Отже, заснування та розвиток Воронеж представляє собою складний процес, що охоплює різні етапи історії України. Воронеж залишається важливим свідком культурного та соціального прогресу українського народу. Історія селища – це історія збереження традицій у сучасному світі.

1.2. Церковна архітектура Воронежа

Історія церковної архітектури Воронежа є предметом дослідження, якому досі не було приділена достатньої уваги. Мистецтвознавці та дослідники архітектурних пам'яток Лівобережної України, такі як Г. Логвин, М. Цапенко та В. Вечерський, у своїх працях зазвичай зосереджувалися на описі лише однієї-двох церков у Воронежі. Однак інші церкви міста заслуговують на увагу та подальше вивчення, не згадані в їх роботах. Варто відзначити дослідження В. Кириєвського, який дослідив історію шести церков Воронежа [27,28].

У Воронежі зберігається пам'ятка архітектури XVIII ст. Михайлівська церква, побудована у стилі барокко українським архітектором І.Г.Григоровичем Барським (1713–1785) (Додаток Б). На охоронно-меморіальній дошці Михайлівської церкви сьогодні читаємо: згадка про 1652 рік. Первісна дерев'яна Михайлівська церква згоріла у пожежі на початку XVIII ст. У 1706 р. за кошти протоієрея В. Голенковського було засновано мурований храм на честь Архангелів Михаїла і Гавриїла. Це була одна з перших кам'яних церков на Лівобережній Україні. Проте через ризик обвалу (через поспішність і недосконалість будівництва) його довелося розібрати. У 1776 р. на цьому місці збудували новий мурований храм на два поверхи за кошти бунчукового товариша Матвія Холодовичів. У нижньому поверсі знаходилася церква з престолом святого Миколая і великомучениці Варвари, а церква, де П.О. Куліш, уродженець Воронежа, вчився у дяка Андрія, була на верхньому поверсі. У 1730-х роках центр протопопії було перенесено до Кролевця у Різдво-Богородицьку церкву, яка згодом стала соборною.

У 1890 р. до Михайлівської церкви додали кам'яну триярусну дзвіницю, яка була висотою в 16 та 1/3 сажні (33 м) до верху карниза. У 1899 р. зведено будинок поруч з церквою для проживання псаломщика. Також у дворі були побудовані амбар та сарай. За страховим описом 1910 р. довжина Михайлівської церкви разом з дзвіницею складала 20 сажнів (42,6 м). На Базарній площі церква володіла 11 дерев'яними лавками, загальною довжиною у 33 сажні (70 м). У 1931 р. воронізькі більшовики закрили Михайлівську церкву, зняли хрести з куполів церкви та дзвіниці, а на нижньому поверсі розмістили склад солі. У 1979 р. Михайлівську церкву включили до списку пам'яток архітектури УРСР під номером 1552. І вже у 1981 р. було поновлено богослужіння.

Дерев'яна церква Святої Трійці була забудована у 1745 р. після отримання дозволу на спорудження від митрополита Рафаїла Заборовського (1676–1747). Гавриїл Пешевець виконував будівництво (1779 р.).

У 1680-х роках була споруджена Трьохсвятительська церква на честь трьох святих: Григорія Богослова, Василя Великого та Івана Златоуста (Додаток В). Вона знаходилася за двісті сажнів на схід від воронізької фортеці, у третьому новоствореному козацькому курені на шляху до села Макове, на пагорбі під ручаєм Мухавка. Цей район Вороніжа став відомий як Трисвящина серед місцевих жителів. Згідно з архівними документами з 1719 р., біля Трьохсвятительської церкви вже існувала школа. У 1801 р. була зведена нова кам'яна церква, яка теж носила назву Трьохсвятительська. Довжина церкви становила 7 сажнів (14,9 м), ширина - 4 ½ сажні (9,6 м), висота до верху карнизу – 4 сажні (8,5 м). На церкві була одна велика глава. Трьохсвятительська церква у Воронежі відповідає своїми розмірами Трьохсвятительській церкві в Лемешах – рідному селі гетьмана Кирила Розумовського під Козельцем. Лемешівська церква була освячена 1760 р. Її автором був архітектор Іван Григорович-Барський (1713–1785), відомий воронежцям за своєю Михайлівською церквою (1781 р.). Тому вони й вирішили збудувати ще одну, за проектом Григоровича-Барського, Трьохсвятительську церкву в стилі рококо[5].

27 липня 1817 р. в церкві було хрещено Пантелеймон Куліш, майбутнього письменник, етнографа (1819–1897). Згодом у церкві припинилися богослужіння, так як, за наказом Чернігівського єпархіального начальства 1862 року, вона була припинена разом із Троїцькою церквою через скорочення кількості церков в Воронежі. Місцеві жителі погодилися з цією дією. Таким чином, церкви Трьохсвятительська та Троїцька були закриті, а їхні віряни перейшли до Михайлівської та Успенської церков, відповідно. Краєзнавець В.Кириєвський зазначав, що в архівах відсутні метричні книги цих двох церков після 1862 р., та не вказані у списку приходів Чернігівської єпархії 1876 р. Трьохсвятительська церква не була знесена і збереглася, про це свідчать дані 1911 року щодо кількості вірян цієї церкви. У 1931 році радянська влада закрила Трьохсвятительську церкву. Нині встановлений пам'ятний камінь.

Церква Преображення Христового була споруджена у 1680-х рр., за версту від Воронізької фортеці (Додаток Г). Дерев'яна церква стояла на пагорбі лівого берега річки Воронець (сучасна Осота) по дорозі до Кролевця. У 1691 р. священик Преображенської церкви отримав антиминос на богослужіння у новозаснованому приході. Від самого початку поруч з церквою діяла козацька школа та шпиталь. У народі церкву називали Спаською (Спасо-Преображенською), і відповідно цей район Вороніжа отримав назву Спашина. У 1783 р. була заснована нова кам'яна церква, яку освятили 1797 р.

Унаслідок нападу гайдамака Семена Гаркуші на абшитованого бунчукового товариша Матвія Холодовича у січні 1782 р., затягнулися роботи з будівництва невеликої церкви, яка мала стати аналогією двоповерхової Миколаївської церкви в Козельці (1781 р.). Холодович помер вже наступного 1783 р., тож цю церкву довелося добудувати його племіннику Михайлу Шрамченку за свої кошти упродовж 14 років, що призвело до зменшення її висоти та розмірів. Церква, споруджена в архітектурному стилі пізнього козацького бароко, цілком складалася з однієї або однієї голови інших окремих частин. У 1897 р. поряд з церквою звели два дерев'яних будинки: один для проживання священика (14,7 x 8,4 x 2,8 м), а інший для псаломщика (9,9 x 4,3 x 2,6 м). У дворі священика були амбар, цегляний погріб, конюшня, сарай і навіс, а в дворі псаломщика – лише амбар і хлів. Поблизу будинку псаломщика також було зведено двоповерхову споруду для зберігання церковних власностей.

Перша поверхня будівлі була зведена з цегли, у другому поверсі використано дерево. Цеглу для спорудження постачив завод, що належав церковно-приходському опікунству Преображенської церкви. Завод був відкритий у 1897 році і мав устаткування для випалювання цегли під навісом, два просторі сараї та постійний патруль. У 1905 р. до церкви були додані трапезна і притвор. Згідно з даними страхового опису за 1910 р., довжина Преображенської церкви з дзвіницею становила 13 сажнів 1 аршин 11

вершків (це відповідає в сучасній системі – 28,5 м), найбільша ширина – 9 сажнів 2 аршина (19,6 м), висота до вершини карнизу - 3 ½ сажні (7,4 м). Двоярусна дзвіниця мала висоту 7 та 2/3 сажні (16,3 м) до вершини карнизу. У церковному дворі був дерев'яний амбар з металевою покрівлею, а також одна дерев'яна торговельна лавка, яка також належала церкві. Усе це майно церкви та заводу було конфісковано воронізькими більшовиками у 1931 р., після чого церкву перетворено на склад для металевих відходів.

Під час німецької окупації у 1942 р. церква відновила богослужіння, але після війни комуністи двічі закрили її та перетворили на склад. У 1968 році дзвіницю церкви розібрали на цеглу для відновлення печей колишнього цегельного заводу. Починаючи з 1996 р., почалася реставрація Спасо-Преображенської церкви, відновили дзвіницю, хоча вона стала удвічі меншою за розміром. У 2020 р. церкву було включено до оновленого Реєстру пам'яток місцевого значення за наказом № 630 Міністерства культури України від 10 лютого, і їй було присвоєно новий охоронний номер 4706-См. Розташована посеред між козацьким та літописним Воронежем, ця церква приваблює туристів своєю унікальною локацією на Воронці (Осоті).

Покровська церква збудована у 1680-х рр. на лівому березі річки Воронця, поруч із Трьохсвятительською та Преображенською церквами (Додаток Д). Він знаходився за півверсти від фортеці та його назва, Покровська, походила від розташування на місці, яке називали Покрівщиною, де знаходився п'ятий курінь козаків Вороніжа. Кожен із п'яти куренів містив у собі церкву, священика, школу та шпиталь, з народженням гетьмана Мазепи (1687–1709).

У 1854 р. новий Покровський храм було побудовано майже напроти старого дерев'яного храму на лівому (західному) боці вулиці. Обидва храми, як старий дерев'яний так і новий кам'яний, відображені на трьохверстовій карті з 1863 р.

За своєю конструкцією Покровська церква у Воронежі була напівкам'яною. У цій церкві була стеля з потинькованим деревом, яка

відокремлювала дерев'яний, обшитий залізом зал без вікон, восьмимерик з невеликою головою, що знаходилась над олтарем. Усі шість церков у Воронежі – Михайлівська, Успенська, Троїцька, Трьохсвятительська, Преображенська та Покровська – мали один поверх (одноглаві, однокупольні). Покровська церква разом з дзвіницею була завдовжки 15 та $\frac{1}{3}$ сажнів (це відповідає 32,6 м), максимальна ширина – $10 \frac{1}{2}$ сажнів (22,7 м), висота до верху карниза – 4 сажні (8,5 м). Церква обігрівалася трьома кам'яними печами, обшитими залізом. Згідно з суттю, Покровська церква була єдиною в Воронежі церквою, яка повністю була обігрітим приміщенням.

Двоархітектурний споруда Покровської церкви мала висоту у 17 аршин 11 вершків (12,25 м) до верху карниза, що перевищувало висоту церкви на третину. У 1892 р. поряд з церквою встановили дерев'яний будинок (14,9 x 5,4 x 2,8 м) для проживання псаломщика. На території двору були побудовані амбар, сарай, навіс та ригу. В 1906 р. був побудований дерев'яний церковно-причтовий будинок (12,8 x 8,5 x 3,6 м) для проживання священика. Його фундамент складався з каменю, покривався металом і опалювався трьома голландськими печами. Поблизу будинку була дерев'яна кухня. У дворі також знаходився старий цегляний погріб. У 1907 р. був побудований амбар, а в 1909 році – конюшня, навіс та сарай. За 55 сажнів на захід від церкви розташовувався попечительський (опікунський) будинок для малозабезпечених. Покровську церкву закрили в 1929 р. воронізькі більшовики, перетворивши її на пролетарський клуб цукровиків.

У 2005 р. було відновлено Покровську церкву зі своїми високими кам'яними стінами, побудованими у 1854 році.

Протягом певного часу центральним храмом Воронежа був дерев'яний Успенський храм, який був побудований у 1754 р. і мав площу до 40 десятин землі. Храм був знищений пожежею, але відновлений у 1825 р. Проте під час радянської влади його реліквії були конфісковані: у 1922 р., за словами воронізького історика Д.Е. Макаренка, з храму було викрадено 1 пуд і 14

фунтів срібла, 3 срібних хреста, 2 срібні чаші та інші цінності церковної релігійної утварі [41].

Отож, нині збережено три церкви Воронежа: Михайлівська, Преображенська та Покровська.

РОЗДІЛ 2. ВИДАТНІ ІСТОРИЧНІ ОСОБИ ВОРОНЕЖА

2.1. Життєвий і творчий шлях П.О. Куліша

Пантелеймон Олександрович Куліш – історик, літератор, журналіст, філолог, етнограф, фольклорист, літературознавець, громадський діяч (Додаток Е). Він народився 27 липня 1819 р. в містечку Воронежі Глухівського повіту Чернігівської губернії у сім'ї козацького роду.

«Отець його був старого козацького роду. Один з його предків, за царя Петра Першого, був військовим товаришем, другий сотенним отаманом. Дід Пантелеймонів звався вже дворянином (бо за цариці Катерини Другої значне козацтво повернено в дворяни), тільки не мав ніякого чину; отець також був безчиновний дворянин; а як за царя Миколая вийшов закон, щоб малі дворяни, котрі не заслужили чину у двох колінах, приписались до якого податного стану, то й Олександр Андрієвич Куліш мусив приписатись у козаки. Мали Куліші у самому Воронежі й по-за Воронежем доволі поля, гаїв і сіножатей; вважано їх багатирями. А про-те самі вони дідували в пасіці й пахали з наймитами землю. Андрій Куліш був чоловік жорстокий, не спускав нікому за спаш або за яку иншу шкоду. Через те мав у Воронежі прізвище Гарячий Куліш. Олександр, отець нашого письменника, зіставшись після батька малолітком, доглядав господарства за приводом матери, з меншим братом Романом, і вславивсь у Воронежі яко не всипуций трудолюбець. Своїми руками будував, робив вози і всяку всячину по господарству».

«Отець Куліша, підчас косовиці й медового збору, забирав до себе всіх домочадців на хутір, у пасіку. То в його була, сказати-б, Січ запорізька. Там він пробував почасти один з дідом пасішничом. Понурого духу був чоловік. Їхати в хутір треба було мимо панського селища, хуторського ж таки, та пишноватого. Жила в тому хуторі Уляна Терентівна Мужилівська. Про неї і

отець і мати споминали в хатніх розмовах з великою пошаною, яко про панію великого коліна, дуже розумну, а до того несказанодобру. Коли Катерина Іванівна хотіла до чого наклонити свого мужа, то прохала сю паню: той бо її слухав як мала дитина. Вищого товариства була ся людина. * Якась пригода загнала її в невеличкий хуторець. Де-які меблі розкішної роботи, срібна і фарфорова утвар й малювання по стінах у світлиці, ні в кого кругом не видані, в очу дрібних панків чинили з її хутора ніби царський дворець. До того, цвітники, садовина, прислуга й весь побут імпонував усе сусідство вельми. Ся пані дітей не мала, а були в неї небіж і небога. Образ її життя й душу її поетично змалював Куліш у своїй повісті: Історія Уляни Терентевни. Там де-що й видумано, а багацько й дійсної правди. Найбільша-ж правда та, що вона йому здавалась якоюсь царицею або богинею. На весь вік свій набравсь він від неї ідеального погляду на життя людське, що ні в одній речі йому не зашкодило ...»

Першу освіту здобув під наставництвом двоюрідної сестри Лесі вдома та дяка Якима у церковнопарафіяльній школі при Трисвятительській церкві. У сім-вісім років Пантелеймон продовжив здобувати освіту у воронізькій парафіяльній школі при церкві Св. Миколая (Миколаївська парафіяльна школа). Наступним етапом було навчання в Новгород-Сіверському повітовому училищі та гімназія. Однак через брак коштів не завершив навчання. Мав досвід роботи «домашнього наставника панських дітей». Відомо, на основі вступних іспитів 18 вересня 1839 р. Пантелеймон був зарахований вільнослухачем історико-філологічного відділення філософського факультету Київського університету. Упродовж одного семестру 1840–1841 н.р. він навчався на юридичному факультеті. П.Куліш був відрахований 31 грудня 1840 р. через відсутність документів про дворянське походження. У подальшому він не робив спроб повернутися на навчання [40].

Доречно додати, що М.О. Максимович рекомендував Пантелеймона помічникові попечителя Київського учбового округу Юзефовичу і піклувався

про нього, коли він був у Луцьку. Це дозволило П.Кулішу користуватися бібліотекою Олезара [20].

У 1847 р. отримав відрядження до Польщі для вивчення мов, однак у Варшаві був заарештований через зв'язок з Кирило-Мефодіївським братством і засланий до Тули, де пробув біля 4-х років.

Зокрема, у 1857 р. Пантелеймон Олександрович Куліш створив і видав перший український підручник «Грамматика» для народної школи. Ця робота стала особливою подією того часу, оскільки вона почала навчати дітей рідною мовою. Зміст книги мав як виховний, так і пізнавальний характер.

У цій книзі Куліш наводив свій правопис, що став основою сучасного українського фонетичного правопису, відомого як «Кулішівка». Крім того, друга редакція «Грамматики» містила коротку історію України. Дві праці були широко використані в освітньому процесі недільних шкіл України у другій половині XIX ст. та відіграли значну роль у розвитку національної освіти України.

Під час 1860–1862 рр. П. Куліш випустив першу серію українських народних видань під назвою «Сільська бібліотека». Зокрема, упродовж трьох років було видано 39 номерів цих книг для народного читання, які склалися із творів П. Куліша, Т. Шевченка, Г. Квітки, Марка Вовчка, Ганни Барвінок та інших авторів. Їхні публікації були важливими для покоління шістдесятників.

П.О.Куліш вважав створення періодичного органу українською мовою ефективним засобом просвіти українського народу. У 1860 р. він започаткував альманах «Хата», а у 1861–1862 рр. видавав журнал «Основа» разом із М.Костомаровим та В. Білозерським. Доречно зазначити, що цей журнал був об'єднувальним центром усіх прогресивних українських сил, які гуртувалися навколо Громади. Роль і значення П.О. Куліша як видавця «Основи» визначалися тим, що він фактично очолював усе редакторське

життя видання, правив літературний матеріал, писав статті та виступав як історик, літературний критик, філософ та публіцист.

У 1862 р. П. Куліш залишив роботу над «Основою». Друкарня збанкрутувала, а Валуєвський циркуляр 1863 р. забракував розвиток українського культурно-просвітницького руху. Пантелеймон Олександрович залишився без роботи і матеріальних засобів. Працював урядовцем у Варшаві протягом 1864–1867 рр. та вивчав польські архіви з історії України.

Під час перебування у Польщі, Пантелеймон Олександрович Куліш спрямовував свою діяльність на Галичину. Він активно публікувався в галицьких виданнях, таких як «Вечерниці», «Правда», «Мета», де розміщував свої історичні твори: романи «Брати» (1864) та «Руїна» (1864), статті різного змісту, такі як «Викохування дітей» (1869) та «Нарис історії словесності руско-української» (1869). Доречно відмітити, що у Галичині та Буковині також цінували слово митця що мав значний вплив на українське відродження [59].

У 1871 р. П. Куліш повернувся до Петербурга, був редактором «Журналу Міністерства шляхів сполучення». Він продовжував вивчати історію козацтва, зокрема працюючи над своєю «Історією возз'єднання Росії», два томи якої були надруковані у 1874 р., а третій у 1877 р. У томах праці автор доводить, що всі історичні діячі України козацько-гетьманського періоду разом із Б.Хмельницьким були простими розбійниками та ворогами української культури. На його думку, українська історія того часу була історією «українських розбоїв». Громадськість засудила такі погляди ученого [19].

Після видання Емського указу (1876) письменник-літератор остаточно покинув державну службу та знову зібрав усі свої сили і увагу навколо Галичини, де він вважав можливим налагодити проведення української освітньої діяльності.

У 1881 р. Пантелеймон Олександрович переїхав до Львова, де він був захоплений ідеєю примирення українського й польського народів у цьому

місті. За його думку, цей ідеал був вдалий, адже ця ворожнеча завдала багато шкоди цьому регіону, особливо українській спільноті.

Останні роки свого життя Пантелеймон Олександрович присвятив перекладацькій діяльності. Митець переклав рідною мовою твори світової літературної класики: ад Св. Письмом та переклав 13 п'єс Шекспіра, «Дон-Жуана» і «Чайльд-Гарольда» Байрона, «Вільгельма Телля» Шіллерового та готував збірник «Позичена Кобза» з перекладом Гете, Гейне та інших. Повернувся до праці над Св. Письмом [32, 49].

Доречно відмітити, що на початку 20-х років ХХ ст. М.Могилянський, О.Дорошкевич, П.Рулін, М.Зеров, Є.Кирилюк, В.Петров намагалися розпочати дослідження його творчості. Однак їхня ініціатива не була підтримана [26]. Перу В. Терлецького належать праці присвячені постаті П.Куліша [6].

2.2. Рід Шрамченків

Рід Шрамченків веде свій початок від запорожця Леонтія Шрамченка (Левко Шрамко), який відповідно до універсалу гетьмана Самойловича від 11 грудня 1680 р. був призначений Олишівським сотником на місце Семена Супруненка, де пропрацював до 1709 р. Після цього був визначений Ніжинським полковим обозним, Ніжинським наказним полковником (січень 1726 р.). У грудні 1708 р. він був направлений із Дебедина гетьманом Скоропадським до Силистрийського паші; 1 квітня 1697 р. отримав гетьманський універсал на с. Смолянку; 24 серпня 1703 р. – на доходи із млина на р. Смолянка, під с. Топчійвою, купленого ним у священника Максима Почеки і зятя протопопського пана Гаврила; 24 березня 1709 р. отримав наступний універсал Ніжинського полковника Лук'яна Жураковського на с. Топчійву: «ознаймуем....., иж респектуючи мы на значние ронение в многих оказиях в войску Запорожскому услуги его милосты пана Леонтия Шрамченка, бывшего сотника Олишевского, а на сей

час обозним полковим Нежинским застаючого, до которых услуг и в далшие часи заохочаючи, надалиемо, з общой поради войсковой для wsparтя господарства его, село прозиваемое Топчеевку, в сотне Олишевской меючую, зо всеми приналежними тими угодиями, як и иние державци, в заведованню до ласки войсковой меючии, держали». Окрім цього Леонтій Шрамченко отримав 16 січня 1713 р. універсал того ж полковника на с. Березанку; 13 листопада 1715 р. – гетьманський універсал на с. Смолянку; 16 жовтня 1729 р. – на с. Топчіївку, Смолянку, Березанку.

Доцільним є простежити шлях його сина Івана Леонтійовича. На службу вступив 1718 р., був у походах: першому Царичанському, упродовж шести років утримував у своєму відомстві Ніжинську полкову артилерію, протягом двох років був Ніжинським полковим комісаром, працював на генерала фон-Вейсбаха і на аптекарських служителів головної аптеки. У серпні 1727 р. визначений за сотника Олишівського, а 6 жовтня 1727 р. – гетьманським універсалом – «совершенным» Олишівським сотником. Окрім цього був у походах: у 1733 р. – під Очаковом, 1738 р., 1739 р. – у Криму, у 1740 р. – на зустрічі Турецького посла на р. Буге. Івана Леонтійовича звільнили із сотницького уряду 19 травня 1747 р. Був одружений на донці Київського полкового судді Єфросинії Іллівні Жилі. Подружжя виховувало трьох дітей: Василя, Олександра, Тетяну.

Ірина Іванівна Холодович, сестра воронізького сотника Андрія Холодовича, була одружена із сотником Олишівським (19 травня 1747 р. – 26 чеврня 1773 р.) Василем Івановичем Шрамченко. Рід Холодовичів у Воронежі користувався добробутом і шануванням, залишивши по собі позитивну спадщину. Андрій Холодович, що обіймав посаду сотника в першій половині XVIII ст., ініціював перебудову місцевих церков – Преображенської та Михайлівської – з дерев'яних на кам'яні. Хоча він розпочав цю важливу справу, будівництво залишилося незавершеним під його керівництвом. Завершенням цього проекту зайнявся його племінник, син Ірини та Василя Шрамченко, Михайло. Він народився близько 1742 р., з

1773 р. – військовий канцелярист; 26 червня 1773 р. – бунчуковий товариш; дворянський засідатель Верхняного Земського Суду Новгородсіверського Намісництва (1784 р.); депутат Дворянства (1784 р.); колезький асесор (1785 р.); Кролевецький повітовий предводитель Дворянства (1788 р.); Кролевецький повітовий казначей (1791 р.). За ним було закріплено у Кролевецькому повіті у с. Пироговка 40 дворів, Воронежі – 20, Короповського повіту в с. Рижках – 50, Березинського повіту у м. Олишівці – 10, с. Держановці – 10, с. Смолянка – 20. У розпорядженні Михайла Васильовича знаходилося 520 осіб чоловічої статі, 460 – жіночої. З 1784 р. – був жителем Вороніж та успадкував половину майна Холодовичей. Був одружений на донці прапорщика Вассі Козьминичній Медведєвій (1742–1809).

На сьогодні в центрі селища велично стоїть храм Святого Михайла, що є пам'ятником архітектури XVIII ст., а на південній околиці розташовано Спасо-Преображенський храм.

Онук Михайла, Микола Шрамченко (1813–1888), зібрав значну кількість історичних та краєзнавчих матеріалів, які стали інформаційною довідкою про історію містечка Вороніж (Додаток Ж).

Олександр Миколайович Шрамченко – український громадський та культурний діяч, етнограф. Він народився 26 березня 1862 р. у місті Вороніж. Освіту здобував у Новгород-Сіверській гімназії, в історико-філологічному факультеті Київського університету, де отримав срібну медаль у 1887 р. Упродовж 22 років обіймав посаду учителя на Кавказі, Холмщині. Він працював викладачем Бакінського реального училища (1893 р.). З 1902 р. по 1906 р. співпрацював з виданням «Київська старовина», публікував розвідки. Перебуваючи на Холмщині, збирав переважно фольклорні матеріал для вивчення цього краю. З 1909 р. переїхав до Києва, де працював у Науковому товаристві, зокрема і на посаді скарбника. З 1916 р. був у чині статського радника [48].

Також обіймав посаду відповідального редактора журналу «Україна», редагував «Український Етнографічний Збірник», що був виданий Науковим товариством. Олександр Миколайович публікував фольклорні розвідки, зібрані на Холмщині.

З 1919 р. обіймав посаду ученого секретаря Комітету Всенародної Бібліотеки при ВУАН. Також займався перекладом на українську мову творів Володимира Антоновича. Помер 29 квітня 1921 р.

Другий син Миколи Шрамченка, Олексій (1866–1898) був кандидатом на посади земського начальника, редактором неофіційної частини «Чернігівські губернські відомості».

Старша дочка, Олександра (1850–1908) з 14 серпня 1876 р. очолювала Кролевецьку жіночу прогімназію. Друга дочка, Ганна (1851–1931), вийшла заміж за Олександра Матвійовича Лазаревського, видатного українського історика (Додаток И).

Значну славу роду Шрамченків приніс син Олександра Миколайовича, Святослав (1893–1958). Він був українським військовим і громадським діячем, філателістом та письменником. Святослав активно долучався до підготовки низки законів, що стосувалися Українського державного флоту під час Української народної республіки в 1918–1919 роках. Крім того, він обіймав посаду голови міжвідомчої геральдичної комісії при Міністерстві морських справ, яка займалася створенням українських державних прапорів, розробляв флотську символіку та є автором першого прапора Військово-морських сил України [7].

2.3. Дорога життя та творчості І.С. Абрамова

Іван Спиридонович Абрамов – історик, археолог, літературознавець, етнограф, краєзнавець, фольклорист (Додаток К). Він народився 20 червня 1874 р. у містечку Вороніж у родині ремісника-покрівельника (Додаток Ж). Здобув освіту у початковій школі, у Воздвиженській сільськогосподарській

школі поміщика Неплюєва, Глухівському учительському інституті (з 1895 р. до 1898 р.), Археологічному інституті. Іван Спиридонович набував досвіду на посаді вчителя у с. Студенок, у двокласному міському училищі міста Рівне Волинської губернії, у школах Петербурга (Петрограда-Ленінграда) (1900 – 1933 рр.) [30].

Під час перебуванні у Петербурзі Іван Спиридонович розпочав відвідувати засідання Відділу етнографії Імператорського Російського географічного товариства. На виконання завдань відділу розпочав експедиції, у результаті яких подавав до друку фольклорно-етнографічні публікації у журналі «Жива старина». Упродовж 1904–1906 рр. здійснив чотири етнографічні розвідки – до Курського, Чернігівського та Волинського повітів. Ним зібрано колекцію етнічного одягу, предметів побуту, опубліковано фольклорно-етнографічні праці. У 1914 р. став дійсним членом Російського географічного товариства. У 1920-х роках був активним членом Ленінградського наукового товариства з вивчення української мови і літератури, а на початку 1930-х Українського наукового товариства [31].

У доробку діяча є «Волинська казка про жадібного попа та бідного Кирика», «Чернігівські малороси. Побут і пісні населення Глухівського повіту», «Цар Максиміліан», «Обряд сповивання в Курському повіті», «Чому в росії помирає багато дітей?» «Легенди бджоліряв», «Про колядки і щедрівки в Чернігівському повіті», «Український елемент у вихованні Ушинського», «Під рідним сонцем», «На батьківщині Ушинського», «Край Тараса Бульби», «Пізнання рідного краю», «У культурному скіту», «Що говорять забуті могили», «Літописний Вороніж на Чернігівщині», «З спогадів про минуле», «Безправна доля жінки в піснях минулого», «Старовинна бувальщина воронізьких лісів», «Містечко у ХІХ столітті», «Народний месник Гаркуша», «Воронізькі прялі», «Як пан сватався», «Воронізькі кургани – пам'ятники старовини», «Воронізькі красзнавці» тощо [2,3].

Привертає увагу народознавча пам'ятка «Чернігівські малороси», написана після поїздок Івана Спиридоновича до рідного Воронежа. Зокрема

матеріалами для дослідження були його особисті спостереження життя населення Глухівського повіту. У змісті етнографічного очерку І.С. Абрамов розмістив географічне положення місцевості, перекази й історичні відомості про неї, одяг населення, пісні, «Обжинки», весільні звичаї та пісні, хрещення, колядки і щедрівки, працю «Цар-Максиміліан», «Засівання», дитячі байки, пісні лірників, Масляниця, весняні ігри і пісня, прикмети, заговори, марновірства. Доцільно стверджувати, що ця праця слугує синтетичною розвідкою, де вміщено історичні, археографічні дані, спостереження за особливостями діалектної вимови тощо [53].

Одруження з купецькою вдовою сприяло відкриттю книжкової лавки «Учитель», що у свою чергу допомогло зав'язати стосунки із вченими, журналістами, видавцями, громадськими і політичними діячами. Наприклад, видавець і журналіст, керуючий справами Ради народних комісарів В. Бонч-Бруєвич підтримував зв'язок із І.Абрамовим.

Відомо, що Іван Спиридонович працював секретарем у голови Державної Думи М.Родзянки, який у 1917 р. очолив праву опозицію Тимчасового уряду. Є припущення, що це було причиною утисків і репресій І.С. Абрамова з боку більшовицької влади. Наприкінці 1920-х рр. його арештували та заслали на три роки до Тобольська. Після кількох років відбування покарання він знову опинився за ґратами через зв'язки з Українським науковим товариством, що призвело до нового року ув'язнення в Тюмені. Був звільнений 3 листопада 1936 р., повернувся до Воронежа, де працював вчителем російської мови, вів літературний гурток, завідував шкільною бібліотекою. Іван Спиридонович залучав учнів до народознавчої, археологічної, краєзнавчої роботи. Був активним дописувачем місцевої газети «Зоря», де зазначений історичний, археологічний, фольклорно-етнографічний матеріал Вороніжа (Додатки М–У). Зокрема у статті «Воронізькі кургани – пам'ятники старовини» дослідник вказує та описує стародавні могили предків слов'ян сіверянського плем'я в околицях селища Вороніж: біля х. Гукова, в урочищі «Береги», в х. Гутка, в урочищі «Чорні

Лози». Іван Спиридонович у нарисі «Старовинна бувальщина воронізьких лісів» розповів про походи князів Святослава Липецького, Рильського, Воргольського. У рубриці «З минулого селища Вороніж» опублікував нарис «Жорстокий сотник» про Потапа Назаровича Пискуненка, який був хабарником і пригноблювачем воронізьких ремісників. У нарисі «Містечко у ХІХ столітті» Іван Спиридонович розповів про заснування цукрового заводу поміщиком Драгиневичем, експлуатацію дворянами селян-кріпаків, розкіш маєтків поміщиків, праця дітей. Легенду другої половини ХVІІІ ст. про месника Гаркушу, вихідця з с. Вороніж, опублікував у нарисі «Народний месник Гаркуша».

У грудні 1956 р. справу через відсутність складу злочину було закрито. Він помер 3 травня 1960 р. та був похований у своїй рідній місцевості. Віддав своє життя справі народної освіти, вивченню рідного краю, розвідкам історичної давнини, цінував і передавав цінні рукописи Т.Г. Шевченка, С.Руданського, мав особисті зв'язки з письменником В.Г. Короленком, В.Д. Бонч-Бруєвичем. Іван Спиридонович – активний кореспондент місцевої преси, невтомний збирач рідкісних видань [55].

Отже, діяльність видатних уродженців селища Вороніж: П.О. Куліша, роду Шрамченків, І.С. Абрамов залишила слід в історії, вони стали прообразами для майбутніх поколінь. Вивчення їх біографій та досягнень продовжує залишатися важливим елементом краєзнавства та історичної пам'яті населення.

РОЗДІЛ 3.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

3.1. Методика організації вивчення історії рідного краю

Вивчення рідного краю в Україні завжди займало важливе місце у освітньому процесі, адже знання про історію, культуру та природу своєї землі формують патріотичні почуття та ідентичність. Окремі методисти, педагоги і краєзнавці працювали над цим питанням, запроваджуючи новаторські ідеї та створюючи змістовні програми.

Один із провідних методистів та вчених, які займалися вивченням рідного краю, є український вчений-філолог, педагог і церковно-громадський діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Він розумів, як важлива є рідна мова для виживання народу, тому він активно підтримував та поширював українську мову, бачачи в ній гарантію єдності й збереження української нації.

Говорячи про різні форми, методи, джерела та шляхи національно-патріотичного виховання, І. Огієнко стверджував, що важливу роль в цьому процесі відіграє українська інтелігенція, яка має розуміти своє призначення у формуванні високої національної свідомості та самосвідомості українців [39]. Митрополит Іларіон відводив Церкві значне місце в національно-патріотичному вихованні українців, переконувавши, що вона повинна пропагувати любов до Батьківщини, берегти всі українські цінності, які нероздільно пов'язані з українськими звичаями та традиціями. Вчений підкреслював важливість виховання у молодому поколінні поваги до традицій свого народу, які він поділяв на сімейні, релігійні, й загальнонародні. Він доводив, що звичаї, обряди та традиції сполучають минуле з сучасністю та свідчать про єдність національної спільноти. Ігор Огієнко акцентував увагу на великому виховному значенні українського

народного календаря, який включає дати, свята, традиції, а також українські пісні та фольклор.

І.Огієнко вважав, що національно-патріотичне виховання молоді у позаурочний та позашкільний час має велике значення, тому вважав, що перш за все інтелігенція повинна проводити таку роботу. Він присвятив XXIII розділ своєї праці «Наука про рідномовні обов'язки» проблемі «Позашкільна освіта і рідна мова», у якому описані шляхи і форми національно-патріотичного виховання молоді поза школою, зокрема: організація курсів для дітей різного віку; активна діяльність товариства «Просвіта»; підтримка гуртків з вивчення рідної мови; поширення гасла «Для одного народу — одна літературна мова й вимова, один правопис» зусиллями товариств позашкільної освіти [42].

Сучасні теоретичні аспекти викладання історії в українських школах, включаючи організацію позакласної роботи, були досліджені та відображені у науковому доробку: К.Баханова, О.Пометун.

Зокрема К.О. Баханов у своєму дослідженні пояснював, як формується зміст курсу історії України, призначеного для вивчення молоддю під час українського національного Відродження. Вчений тлумачив, що протягом 40-70 років XIX століття виникли перші спроби визначення змісту навчальної програми з історії України, засновані на періоді козацької доби і відображення ідей самостійності, національної ідентичності, християнських і демократичних цінностей, а також героїчності українського народу. Зокрема дослідник наголошував і на постаті П. Куліша, який закріплював у своїй творчості соборність, християнські і демократичні цінності, героїчність українського народу [4].

Історія як базова шкільна дисципліна має важливе завдання задовольняти потреби суспільства в навчанні та вихованні творчих та активних громадян з національною свідомістю та розвиненою духовністю, високим інтелектуальним потенціалом; формування особистості, спроможної до самоосвіти, саморозвитку, критичного мислення, аналізу різних джерел

інформації, використання набутих знань та навичок для творчого вирішення проблем.

Значна можливість для вирішення цих завдань лежить у компоненті краєзнавства в історії, яке, як використовується, сприяє розвитку особистісно орієнтованих, компетентних та діяльнісних підходів до навчання. У сучасній педагогіці під особистісно орієнтованим процесом розуміють такий, що сприяє індивідуальній продуктивній самореалізації вчителя та учнів у спільній діяльності. Отже, особистісно орієнтоване навчання - це тип взаємодії між вчителями та учнями, коли цілі, зміст, методи, форми та засоби навчання призводять до необхідних позитивних результатів - змін у особистості учня на шляху його розвитку, самовизначення, самоусвідомлення та самореалізації.

Активний підхід до навчання полягає у тому, що учні самостійно чи у групах виконують завдання, спрямовані на засвоєння нових аспектів діяльності. Отже, знання школярів фактично формуються під час виконання завдань, узгоджених у систематичний та ефективний спосіб. Разом із засвоєнням різних аспектів діяльності учень розвиває свої взаємовідносини з оточуючими, свою поведінку, цінності та переконання.

Ефективність навчання історії залежить від того, як учитель побудує систему методик з використанням краєзнавчої складової. Так, запропонована методична модель ґрунтується на активізації пізнавальної діяльності учнів через використання краєзнавчого підходу у навчанні історії.

Важливі для активізації пізнавальної діяльності учнів засоби включають: а) використання інтерактивних методів навчання; б) створення системи пізнавальних завдань, які підтримують самостійну роботу учнів над навчальним матеріалом з історії їхньої місцевості та регіону, який представлений у підручниках і посібниках; в) проведення простих самостійних досліджень з історії рідного краю учнями, використовуючи різноманітні джерела інформації.

У розглянутому підході до інтерактивного навчання ми аналізуємо процес взаємодії, спрямований на стимулювання пізнавальної активності здобувачів, який відбувається через діалоги (іноді полілоги) між ними, між здобувачами і учителем, а також у міні-групах учнів, враховуючи принципи співпраці та співтворчості.

До того ж, ми погоджуємося з думкою українського дослідника А. Гриценка. Він говорить про традиційні методи навчання предметів громадянської та історичної освітньої галузі (згідно законодавства про НУШ – Нової української школи). В таких умовах років вони поступово модифікуються, набувають нових специфічних рис. Відповідно до упровадження до процесу навчання цих предметів ще компонентів сучасного інформаційного освітнього середовища (далі – ІОС) вимагає від сучасних вчителів залучення методів дистанційного навчання (далі – ДН) та вдосконалення традиційних методів індивідуального навчання й самонавчання. Зокрема, введення електронних підручників і посібників з навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі активізує методи самонавчання здобувачів загальної середньої освіти за допомогою взаємодії з освітніми ресурсами при мінімальній участі вчителя-предметника [18, с. 133]. До того ж, відмітимо, що мультимедійні освітні ресурси сучасні учні закладів загальної середньої освіти (тобто - шкіл) отримують через інтернет-мережі або електронні носії. Таким чином, робота із підручниками стає значно цікавішою дітям завдяки використаному в них мультимедійному контенту, а поєднання зорових і слухових вражень, як правило, позитивно впливає на розвиток певних видів мислення і розумову діяльність користувачів. Збільшується значення індивідуальних методів навчання в режимі так званого навчання one on one. Також, у нинішніх умовах змішаного та дистанційного навчання воно не обмежується аудиторною формою реалізації (традиційним) індивідуальним заняттям, а, переважно, набувають нових форм і можуть відбуватися через телефон, месенджери,

електронну пошту, голосову пошту тощо як синхронно, так і асинхронно [9, 14, 15, 51].

Тобто, кожна тема уроку історії має чітко визначений програмою зміст. Але багато в чому від учителя залежить, в якій формі і як цей зміст буде засвоєно учнями на уроці. Йдеться про використання різних методів, прийомів і засобів на уроках.

Як один приклад використання інтерактивних методів для реалізації особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів можна навести завдання учнівського проєкту на обрану тему: «Історія селища Вороніж». Для створення цього проєкту нами було відведено окремий час під час проведення уроку. Проведення проєкту передбачало: визначення етапів (підготовчий, моделюючий, діяльнісний, узагальнюючий) організаційний, практичний, підсумковий. Зміст процесу на кожній стадії, строки виконання завдань. Учнівська активність, взаємодія з вчителем. Розподіл обов'язків між учасниками, визначення завдань для дослідження, результати та їх форматування.

Під керівництвом вчителя було визначено роботу ,яку потрібно виконати на кожному етапі, та терміни її завершення. Учніам було запропоновано сформувані дослідницькі групи-географів, істориків та етнографів. Під час обговорень у дослідницьких групах були визначені дослідницькі питання, джерела інформації та формати представлення результатів.

Група географів отримує завдання. Так, на основі краєзнавчої літератури, довідників та інтернет-ресурсів створити: карту заснування Воронізького городища; карту будівництва храмів; сформувані хроніку основних подій.

Завдання групи етнографів: на основі підручників, літописних джерел, краєзнавчої літератури та музейних колекцій описати: звичаї жителів Вороніж; їхній побут.

Метою є формування та розвиток предметних компетентностей (хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, мовної та аксіологічної), які є складовими історичної компетентності учнів, поглиблення знань учнів про особливості розвитку селища Вороніж та виявлення регіональних особливостей. Упродовж роботи над проектом учні використовували різні джерела знань (археологічні, писемні, усні, географічні, топографічні, картографічні та етнографічні), здійснюють пошук історичної та краєзнавчої інформації та використовують отримані знання для вдосконалення вмінь і навичок порівнювати, описувати, аналізувати та узагальнювати події та явища, пов'язані з розвитком рідного краю; У ході виконання проекту, який базується на місцевій та регіональній історії, учні розвиватимуть вміння розглядати суспільно-історичні явища в конкретних історичних умовах певного періоду, орієнтуватися в історичному просторі, встановлювати синхронність історичних процесів на місцевості, користуватися картами для виявлення регіональних особливостей конкретних історичних процесів та явищ. У процесі вивчення документів, музейних експонатів, довідкової літератури та інтернет-ресурсів учні формують вміння аналізувати, порівнювати та оцінювати історичні джерела, самостійно інтерпретувати їхній зміст та історичні факти, явища і події місця їхнього походження.

Окрім цього, методичним засобом організації пізнавальної діяльності здобувачів на уроці історії є види навчальної діяльності (індивідуальна, групова, проектна робота тощо), характер навчальної діяльності (відтворення, дослідження, творчість), педагогічний зміст, етапи процесу формування понять і уявлень, розумові операції, типи диференціації навчальних завдань.

У структурному значенні пізнавальні завдання є складним поєднанням окремих елементів змісту знань і джерел знань, причому пріоритет надається тим, що відображають специфіку пізнавальної діяльності здобувачів на етапі засвоєння знань.

I. Репродуктивно-міметичні завдання з пошуковим компонентом спрямовані на актуалізацію раніше набутих знань, чуттєвого та практичного досвіду і на цій основі конкретних подій, історичних постатей, матеріальних пам'яток, історико-географічних локальних і регіональних об'єктів, пов'язаних з найближчим оточенням учня (школа, село, місто, район) Формування вмінь і навичок пошуку інформації з обраних джерел. Учні констатують, запам'ятовують, діяльність учнів обмежується можливістю репродуктивного мислення.

II. Пошуково-дослідницькі завдання передбачають виконання таких дій: визначення меж об'єктів місцевого та регіонального значення; пошук інформації з різних джерел про виникнення назв та формування територіальних меж на місцевому та регіональному рівні; пошук матеріалу про події, явища, матеріальні пам'ятки та історичні постаті з місця походження та регіону; пошук інформації про історичні події, явища, матеріальні пам'ятки та історичні постаті з місця походження та регіону та узагальнення інформації. У груповій та індивідуальній діяльності здобувачі набувають навичок порівнювати явища, визначати ознаки, зіставляти їх між собою, шукати схожі та відмінні риси, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами та процесами на місцевому та регіональному рівнях, обґрунтовувати висновки та формувати власні оцінки.

III. Творчі завдання передбачають дослідницьку діяльність, подібну до наукового та історичного дослідження.

IV. Написання розповідей та історичних творів про історичні події, постаті та пам'ятки найближчого оточення учнів (від школи, вулиці, мікрорайону села, міста, області до локального рівня - місцевий (історико-адміністративний), історико-етнографічний район, історико-географічний, історико-етнографічний регіон).

З точки зору організації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії з використанням краєзнавчого матеріалу запропоновано наступні завдання. Орієнтовним першим завданням пропонується: на основі дібраних учителем

(учитель виконує роль ментора) історичних джерел, карт, матеріальних пам'яток місцевості Вороніж, пов'язаних з окремими періодами розселення, видатними історичними постатями населеного пункту, підготувати розповідь про них. Іншим завданням може бути наступне: розроблення проекту з дослідження події чи явища, що розкриває історичну та етнографічну унікальність селища Вороніж.

В нинішніх умовах організації навчання для учнів шкіл важливу роль має змішане навчання. Тобто, зараз важливо організувати змішане навчання та, наприклад, дуальну освіту. Саме дуальна модель навчання є особливо цінною для сучасної освіти. Наприклад, виділяють такі ключові напрями процесу цифровізації навчання: цифровізація; роботизація виробничих процесів; масштабна автоматизація, у тому числі управлінських процесів. Єдине, що сучасні заклади освіти не встигають адаптуватися, тому дуальна освіта забезпечує підготовку фахівців. За дуальної форми здобуття освіти здобувачі працюють під керівництвом досвідчених фахівців, що дозволяє навчатися на їхньому досвіді та отримувати цінні поради [56].

Отже, в умовах рохвиту інформатизації в освіті, важливу роль відіграє процес формування інформаційно-комунікаційної компетентності в учителів та учнів. Цей процес включає комплекс спроектованих різних чинників - змісту навчання, його форм, методів, прийомів, засобів, а також модель взаємин учителя та учня. Тому вони й забезпечують цілісність навчання й виховання в інформаційно-освітньому середовищі освітнього закладу, що продиктовані та зумовлені вимогами сучасного інформаційного суспільства, часу, країни, які відповідають запитам на ринку праці, сприяють розвитку гармонійно розвиненої особистості, створюють сприятливі можливості й умови для виявлення її задатків, сприяють формуванню загальнолюдських і професійно важливих якостей, урахуванню потреб, а також формують ключові компетентності [13].

Таким чином, для забезпечення методичних умов реалізації основного педагогічного підходу використання красназавчого компонента в курсі історії

слід добирати краєзнавчий матеріал відповідно до пізнавальних інтересів та вікових можливостей здобувачів, використовувати інтерактивні методи навчання, включати запитання і завдання дослідницького та творчого характеру, заохочувати учнів до написання творчих робіт. Необхідно заохочувати їх до цього. Водночас використання матеріалів проблемного характеру також є доцільним і є предметом для подальших досліджень. Дослідження рідного краю в Україні продовжує залишатися актуальним. Методисти, які працювали і працюють у цій сфері, відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності, підтримуючи учнів у їхньому прагненні пізнати та зберегти культурну спадщину. Завдяки їхнім зусиллям вивчення краєзнавства стає важливим елементом навчальної програми, сприяючи розвитку свідомості та патріотизму молодого покоління.

3.2. Аналіз уроку з історії рідного краю для 10-го класу

Відповідно до Навчальної програми для закладів загальної середньої освіти з предмету Історія України, орієнтовну тему у 10 класі для навчального проєкту «Історія рідного краю в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни» пропонуємо ввести як орієнтовну тему для практичних занять (Додаток Ф) [25]. Впевнені, що завдання сприятимуть активізації процесів самопізнання, надаючи здобувачеві освіти орієнтацію на творчу діяльність; будуть формулювати свої міркування та порівнювати власні узагальнення і висновки з думками інших; сприятимуть розвитку пізнавальної активності, інтелектуальних навичок, інтуїції та інших умінь; сприятимуть формуванню комунікативних навичок, навичок інформаційної культури та історичної компетентності.

Відбір документів є одним із важливих методичних аспектів, що визначає ефективність використання писемних джерел на уроці історії.

При доборі документів орієнтувалися на наступне: відобразити основні, найтипівіші факти й подій епохи; бути доступним учням 10 класу, де вони будуть використані, або можливість педагогічної адаптації документа (скорочення зі збереженням змісту, пояснення окремих слів чи проведення здобувачами спеціальної словникової роботи, зрозумілості мови джерела в цілому); невеликий обсяг документа або його частини; мати пізнавальний зміст; здатність здійснити на здобувачів певний емоційний вплив; достатня інформативність для розвитку пізнавальної самостійності і зацікавленості, удосконалення прийомів розумової праці; відображення поглядів, позицій, поведінкові установки. Так, урахуванням вищезазначених критеріїв допоможе вчителю отримати успішні результати від поставлених завдань до уроку.

Курс історії України у 10-му класі складає хронологічно послідовну систему відомостей з історії ХХ ст. Це є органічною частиною шкільної історичної освіти. Запропоновані хронологічні межі до уроку 1939–1945 рр.

були переломними для нашої країни, у тому числі і жителів селища Вороніж. Так, метою уроку є ознайомлення з подіями, що розгорталися у регіоні, подальше усвідомлення власної приналежності до України, її народу, розвиток громадянськості, відповідальності за збереження традицій та майбутній розквіт Батьківщини.

Слід зазначити, що в умовах дистанційного навчання вчитель історії має можливість зі здобувачами проводити дистанційні уроки, вебінари, дискусії, навчальні проєкти на наступних платформах: ZOOM і Google Meet, Google Classroom. У випадку офлайн-занять з історії України педагог повинен організувати уроки в спеціально обладнаному кабінеті, оснащеному мультимедійним проєктором, екраном, ноутбуком (чи стаціонарний комп'ютером), доступом до Інтернету.

Відповідно до теми, метою уроку є: ознайомити здобувачів з адміністративно-територіальним устроєм селища Вороніж у 1939–1945 рр.; встановити особливості соціально-економічного та політичного розвитку краю у 1939–1945 рр.; продовжувати розвивати навички роботи з картою, історичними джерелами; формувати у здобувачів повагу до історії селища Вороніж.

На уроках доцільно використовувати різні методики: «хмара тег», «критичне читання». У ході аналітичної роботи з історичними джерелами здобувачі розв'язують поставлені вчителем питання та розвивають навички критичного аналізу текстів.

Упевнені, що запропонований урок сприятиме формуванню історичної та предметних компетентностей. Зокрема інформаційної компетентності (вміння отримувати інформацію з історіографії, архівних справ); хронологічної компетентності (вміння порівнювати та співвідносити історичні події); просторової компетентності (вміння ідентифікувати події 1939–1945 рр., пояснювати вплив на Україну, у тому числі селища Вороніж); аксіологічна компетентність (здатність формувати власні оціночні судження).

Очікуваними результатами навчання пропонується, здобувачі будуть знати: сутність українського питання протягом війни; позиції українських політичних сил напередодні та в умовах війни; місце, перебіг і результати воєнних операцій, що відбувалися на території Воронежа; особливості становища українців у районах бойових дій; розуміти: поняття: Друга світова війна, партизанський рух, історичне джерело; особливості становища українців у районах бойових дій; уміти: установити синхронність подій Другої світової війни на українських територіях; використовувати карту, історичні джерела як джерело інформації про події Другої світової війни на українських землях; охарактеризувати повсякдення верств населення в умовах Другої світової війни.

Для практичного заняття необхідним буде обладнання: мультимедійна дошка / телевізор, проєктор, ноутбук/стаціонарний комп'ютер, роздатковий матеріал.

Основними термінами є Друга світова війна, МТС, колгосп, Велика Вітчизняна війна. Так, Друга світова війна – 1939–1945. Її причинами були суперечності світового політичного процесу, породжені Версальською системою міжнародних відносин, реваншистськими настроями в Німеччині та прагненням правлячих кіл країн Антисоюзницького пакту [29]. Машинно-тракторні станції (МТС) – тип державного сільськогосподарського підприємства, орг. форма раціонального використання матеріально-технічного потенціалу країни для форсування суцільної колективізації сільського господарства, агротехнічного обслуговування та організаційно-господарського зміцнення колгоспів[38]. Колгосп – сільськогосподарське підприємство в СРСР [36]. Велика Вітчизняна війна – створений в СРСР термін, який продовжує використовуватися в росії та інших колишніх радянських республіках (окрім країн Балтії та України) для назви війни між нацистською Німеччиною та її союзниками з одного боку, та СРСР з другого [47].

Основними датами для запам'ятовування є 27 серпня 1941 р. – 2 вересня 1943 р. Це час коли селище Вороніж знаходилося під німецько-фашистською окупацією.

На першому організаційному етапі учитель оголошує критерії оцінювання роботи на уроці: що саме буде братися до уваги: оригінальність, активність, використання теоретичного матеріалу та досвіду.

Другий етап являє собою повідомлення теми й мети заняття. Так, для мотивації освітньої діяльності доцільно використати прийом «Хмара тег». Ця робота передбачає здійснення здобувачами розшифрування теми уроку. Ключовими словами у «хмарі» є: Вороніж, Друга світова війна, селища, історія. Орієнтовною відповіддю здобувачів очікується: Історія селища Вороніж у Другій світовій війні. Учитель оголошує тему та поставлені завдання.

Третій етап уроку передбачає актуалізацію опорних знань. Зокрема перед здобувачами поставлені запитання на конкретизацію й уточнення загальних тверджень про Другу світову війну.

Орієнтовна відповідь на перше твердження (Друга світова війна для України розпочалася 1 вересня 1939 р.): Друга світова війна була глобальним зіткненням, що тривало з 1939 по 1945 рік і обумовлене істотними історичними подіями, такими як анексія Австрії і Чехословаччини Німеччиною, а також імперські амбіції Японії в Азії. Для України початок війни відбувся 1 вересня 1939 року, коли Німеччина вторглася до Польщі, що стало однією з причин вибуху конфлікту. Україна потрапила під владу радянського режиму внаслідок пакту Молотова-Ріббентропа, і в цей період війни стала місцем активної боротьби між контролюючими силами. Україна була однією з країн, які дуже постраждали від Другої світової війни, з масовими жертвами серед цивільного населення та руйнуванням інфраструктури.

Орієнтовна відповідь на друге твердження (Для України Друга світова війна – національна трагедія): Для України Друга світова війна, безумовно, є

національною трагедією. Перебіг подій, що сталися під час цього страшного конфлікту, відобразився на країні надзвичайно важливими та болючими способами. Україна втратила мільйони своїх громадян у боях, страждали цілі міста та села від справжнього аду війни. Крім цього, країна втратила частину свого територіального цілісності та відчула на собі нищівну силу нацистського та радянського окупаційних режимів. Національний дух українців був підданий випробуванню, але вони залишилися сильними та витривалими у своєму бажанні досягти незалежності та свободи. Друга світова війна стала червоною та несхожою на будь-що інше, що колись пережила Україна, і вона назавжди залишить слід у серцях і пам'яті українського народу.

Орієнтовна відповідь на третє твердження (Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини): Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини шляхом активної участі у Великій Вітчизняній війні, коли вона була складовою частиною Радянського Союзу. Українське населення боролось з нацистським окупантом як на фронті, так і у тилу, віддавши величезні людські ресурси для перемоги над ворогом. Багато українців вступили до Червоної армії та брали участь у важких битвах, які одна за одною призвели до звільнення територій від нацистських окупантів. Крім цього, українське партизанське рух активно діяв на території України, завдаючи значних втрат ворожим військам та сприяючи розвідці та диверсіям. Україна також була важливим центром для виробництва військової техніки та продуктів харчування, що забезпечувало переможців необхідними ресурсами для ведення війни. Таким чином, внесок України у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини був неоціненним і відігравав ключову роль у досягненні загальної перемоги над фашизмом під час Другої світової війни.

Четвертий етап уроку передбачає виконання практичних завдань. Так, здобувачам запропоновано об'єднатися у дві і групи, де група №1 аналізує

хронологічні межі події Воронежа з 27 серпня 1941 р. до 2 вересня 1943 р.; група №2 – з 2 вересня 1943 р.

Інформаційну довідку взято з 26-ти томного енциклопедичного видання про історію українських міст, сіл, областей і районів. Зокрема, із тому «Сумська область». Першим завданням до інформаційної довідки є формування словника слів. Орієнтовна відповідь здобувачів:

Друга світова війна – 1939–1945. Її причинами були суперечності світового політичного процесу, породжені Версальською системою міжнародних відносин, реваншистськими настроями в Німеччині та прагненням правлячих кіл країн Анतिकомінтернівського пакту. Машинно-тракторні станції (МТС) – тип державного сільськогосподарського підприємства, орг. форма раціонального використання матеріально-технічного потенціалу країни для форсування суцільної колективізації сільського господарства, агротехнічного обслуговування та організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Колгосп – сільськогосподарське підприємство в СРСР. . Велика Вітчизняна війна – створений в СРСР термін, який продовжує використовуватися в росії та інших колишніх радянських республіках (окрім країн Балтії та України) для назви війни між нацистською Німеччиною та її союзниками з одного боку, та СРСР з другого.

Завданням № 2 є заповнення таблиці відповідно до сформованих хронологічних меж. Так, представимо орієнтовну відповідь у таблиці 3. 1.

Таблиця 3.1.

№	Запитання	27 серпня 1941 р. – 2 вересня 1943 р.	З 2 вересня 1943 р.
	Які події зображені ?	27 серпня гітлерівці захопили Вороніж. Фашисти пограбували МТС, колгоспи, в селян	Визволення Воронежа, партійних, радянських органів, відновлення цукрового

		забрали хліб, продукти, прирікаючи їх на голод. Гітлерівці застосовували розстріл у випадку виявлення протесту. Діяльність підпільної комсомольської групи.	заводу, відбудова МТС, діяльність та результати колгоспів.
	Хто зображений?	Гітлерівці, жителі Воронежа. Зокрема серед підпільної комсомольської групи: Ю.Кордя, В.Адаменко.	Генерал-майор Д. П. Онупрієнко, працівники колгоспу «Пролетарський».
	Яка загальна інформація представлена?	Захоплення селища Вороніж, форми, методи дії гітлерівців.	Визволення Воронежа та реорганізація місцевості.

П'ятий етап роботи передбачає роботу з картою. Учитель наголошує здобувачам, що у роботі з картою вони повинні орієнтуватися на наступні питання: Учні, які працюють з картою на уроці, повинні знати наступне:

1. Дату, що відображена на карті і що вказує на конкретний історичний період.
2. Головні події, які відбувалися у цей період та їх вплив на досліджувану територію.
3. Розуміння контексту та причини, що призвели до конкретних змін на карті.
4. Навички аналізу та порівняння інформації на карті з іншими джерелами для отримання повного розуміння історичних подій.

Так, у ході вирішення завдання № 3 здобувачі знаходять на карті Вороніж, та показують рух захоплення гітлерівцями та визволення генерал-майором Д. П. Онупрієнко цієї місцевості.

Завдання № 4 передбачає об'єднання здобувачів у групи задля роботи з історичними джерелами, що будуть опрацьовані у самотійному режимі.

Учитель наголошує на особливостях роботи з візуальними: з картинами, рисунками, плакатами, фотокартками, карикатурами; та речовими джерелами: монети, грошові облігації, ордени, медалі. Їх значення полягає у тому, що вони виступають носіями нових історичних знань, ілюструють теоретичний матеріал, актуалізують знання, їх перевірку та закріплення, посилюють пізнавальний процес, оптимізують роботу з історичними поняттями, допомагають реалізувати фізичну потребу (доторкнутися руками). Аналізуючи ці джерела, у здобувачів формуються уявлення про побут, традиції предків, їх ідеологію.

На першому етапі старшокласники ідентифікують історичний носій:

1. Що це за джерело?
2. Хто автор даного джерела?
3. Коли, де і за яких причин він був створений?

Другий етап передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями та джерелами, у які вони виникли:

1. Які історичні факти, події, явища відображені в джерелі?
2. Чи був автор свідком фактів, явищ, подій?
3. Яке відношення має автор до зображених подій, явищ?

Третій етап полягає в інтерпретації історичного джерела, визначення мотивів його створення:

1. Яку мету ставив перед собою автор, створюючи джерело?
2. Які прийоми використав автор для досягнення цілей? Чи вдалося це йому?

На четвертому етапі старшокласники мають визначити:

1. У чому полягає цінність даного історичного джерела?
2. Яка ступінь достовірності та вірогідності ?

Подібна схема аналізу речових джерел. Для того, щоб датувати історичний носій, здобувачі вивчають фізичні характеристики предмета: форма, розмір, вага, колір, матеріал, з якого виготовлений. На другому етапі учні виводять судження щодо практичної цінності історичного джерела, його значення для сучасників тієї епохи.

Учитель акцентує увагу, що робота з речовими, візуальними, писемними джерелами на уроці історії є певною системою, що складається з окремих взаємопов'язаних структурних елементів, без яких неможливе повноцінне здійснення джерелознавчого аналізу.

При застосуванні історичних джерел на практичному занятті у 10 класі необхідно дотримуватися певної методики. У ході успішної реалізації поставлених цілей даного плану-конспекту, здобувачі закріплять набуті знання про наслідки війни; розвинуть вміння працювати з писемними та візуальними джерелами; використовуватимуть їх для характеристики, підтвердження подій, явищ; висловлюватимуть особисті ставлення щодо явищ.

Отже, запропонований план-конспект уроку (практичного заняття) на тему «Історія селища Вороніж в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни» із використанням прийому «Хмара тег», роботи з текстовим матеріалом, історичними джерелами (музейні експонати) дозволить здобувачам ознайомитися з адміністративно-територіальним устроєм селища Вороніж у 1939–1945 рр.; встановити особливості соціально-економічного та політичного розвитку краю у 1939–1945 рр. У системі буде здійснено розвиток навичок роботи з картою, історичними джерелами та продовжено формування у здобувачів поваги до історії селища Вороніж.

ВИСНОВКИ

Висновки до підрозділу 1.1.

Селище міського типу Вороніж, що нині розташоване в Шосткинському районі Сумської області, є частиною історичної спадщини України. Його становлення, розвиток та зміни протягом століть відображають культурні, економічні та соціальні аспекти, що свідчать про еволюцію українського суспільства. Історію цієї місцевості можна розділити на три ключові етапи. Перший етап відзначається його заснуванням у кінці X століття та тривав до монголо-татарського завоювання у 1237–1239 рр.; другий етап: з початку XVII ст. до 1918 р.; третій етап: з 1923 р. до 1991 р. та відзначає період існування у складі Української РСР.

Перший етап характеризується поселенням на території місцевості, знаряддями, похованнями. Завдяки стратегічному розташуванню селище було важливим економічним і культурним центром регіону Київської Русі, Литовського князівства та Речі Посполитої.

Для другого етапу характерно виникнення хутора Вороніж (початок XVII ст.), який згодом став розвиненим населеним пунктом (1648–1654 рр.), будівництво окольного города (з 1654 р.) та розбудова замку, існування Воронізької сотні – військового підрозділу та адміністративної одиниці (1653–1782 рр.) у складі Новгородського (Новгород-Сіверського) (у 1653 р.), Ніжинського (з кінця 1654 р. до 1663 р., з 1665 р. до 1668 р., з січня 1669 р.), Глухівського (з 1663 р. до 1665 р.) полків. У XVIII ст. офіційно Воронеж отримав статус містечка, що сприяло формуванню місцевої адміністрації та соціальних інститутів, після реформ імператриці Катерини II, стало активно розвиватися. Доцільно зазначити, що Воронізька козацька сотня була активним учасником у боротьбі зі шведськими загарбниками. Упродовж 1700–1721 рр. Вороніж, як центр волості, увійшов до складу Глухівського повіту Новгород-Сіверського намісництва, з 1796 р. – до Малоросійської губернії, з 1802 р. – Чернігівської губернії. У XIX ст. Воронежа залишався волосним містечком, де діяли хімічний завод, три церковнопарафіяльні

школи, двокласне земське училище, двокласне міністерське училище. У 1905 р. жителі Вороніжа брали участь у страйках, спричинені важкими умовами життя та праці, свавіллям підприємців. Після революції 1917 р. Воронеж став частиною радянської системи, а з початку січня 1918 р. – проголошено Радянської влади, створенням ревкому, народної міліції.

Початок третього етапу характеризується наступними подіями: захоплення містечка деніківцями (вересень 1919 р.) та його визволення (листопад 1919 р.). З 1920 р. Вороніж знаходився у складі Шосткинського повіту Чернігівської губернії, а з 1923 р. – Шосткинського району. Були створені місцева лікарня, відкрита амбулаторія, та лікарня при цукровому заводі, функціонувало три школи, діяли профспілкові курси, дворічна сільськогосподарська школа, бібліотека, хата-читальня, робітничий клуб, діяли колгоспи: «Серп і молот», «Жовтень», «Перше травня», МТС (машинно-тракторна станція), для збільшення кваліфікованих фахівців – агроекономічний технікум. 27 серпня 1941 р. – 2 вересня 1943 р. – Вороніж знаходився під німецько-фашистською окупацією. Визволення Воронежа пов'язано із військом 6 -ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Д.П. Онупрієнка. Матеріальне становище трудящих поліпшилося у зв'язку із успіхами в економіці. Розпочалося активне будівництво житлового сектору.

Висновки до підрозділу 1.2.

Історія церковної архітектури Воронежа пов'язана з церквами 1680 р.: Трьохсвятительською, Преображення Христового, Покровською; пам'яткою архітектури XVIII ст. Михайлівською церквою, дерев'яною церквою Святої Трійці 1745 р., Успенським храмом 1754 р. Нині збережено три церкви Воронежа: Михайлівська, Преображенська та Покровська.

Висновки до підрозділу 2.1.

Видатним уродженцем селища Вороніж є історик, літератор, журналіст, філолог, етнограф, фольклорист, літературознавець, громадський діяч

Пантелеймон Олександрович Куліш. Він відомий своєю участю в українському культурному та освітньому житті, а також як автор творів про історію українського народу. П.О. Куліш був одним із основоположників українського реалізму в літературі, його твори відзначалися глибоким поглядом на суспільні проблеми та людську психологію. Пантелемона Олександровича беззаперечно вважають засновником вивчення місцевої народної традиційної культури.

Висновки до підрозділу 2.2.

Представники роду Шрамченків, який веде свій початок від запорожця Леонтія Шрамченка (Левко Шрамко), пов'язані із Вороніжем. Зокрема син Ірини та Василя Шрамченко – Михайло, який завершив проєкт перебудови Преображенської та Михайлівської церков; його онук – Микола, зібрав значну кількість історичних та краєзнавчих матеріалів, які стали інформаційною довідкою про історію містечка Вороніж; сини Миколи – Олександр, займався викладацькою діяльністю та публікував фольклорні розвідки та Олексій, був кандидатом на посади земського начальника, редактором неофіційної частини «Чернігівські губернські відомості», донька Олександра – очільниця Крелевецької жіночої прогімназії; донька Ганна була дружиною видатного українського історика Олександра Матвійовича Лазаревського; син Олександра – Святослав, український військовий і громадський діяч, філателіст та письменник.

Висновки до підрозділу 2.3.

Знанням уродженцем селища Вороніж є історик, археолог, літературознавець, етнограф, краєзнавець, фольклорист – Іван Спиридонович Абрамов. Предметом його досліджень стала народна культура рідного краю. У періодичних виданнях Петербурга, Києва з'являлися фольклорно-етнографічні статті, нариси, педагогічні розвідки.

За український націоналізм був репресований сталінською владою двічі – у 1930 р., у 1933 р. Але дієва натура дала наснагу продовжувати етнографічну діяльність навіть під час заслання до Сибіру.

У рідному Воронежі займався учительською діяльністю, вів літературний гурток, займався народознавчою, археологічною та краєзнавчою роботою.

Висновки до підрозділу 3.1.

Для забезпечення методичних умов реалізації основного педагогічного підходу включення краєзнавчого компонента в курс історії необхідно добирати краєзнавчий матеріал відповідно до пізнавальних інтересів і вікових можливостей учнів, використовувати інтерактивні методи навчання, включати питання і завдання дослідницького і творчого характеру та заохочувати учнів до написання творчих робіт слід заохочувати до цього. До цього слід їх заохочувати. Водночас, використання проблемних навчальних матеріалів також є доцільним і є предметом майбутніх досліджень. Актуальним залишається вивчення рідного краю в Україні. Методисти, які працювали і продовжують працювати в цій галузі, відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності, допомагаючи учням, які прагнуть пізнавати і зберігати свою культурну спадщину. Завдяки їхнім зусиллям краєзнавство стає важливою частиною навчальної програми, сприяючи розвитку свідомості та патріотизму серед молодого покоління.

Висновки до підрозділу 3.2

Запропоновано план-конспект-уроку (практичного заняття) на тему «Історія селища Вороніж в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни». Метою заняття є: ознайомлення здобувачів з адміністративно-територіальним устроєм селища Вороніж у 1939–1945 рр.; встановлення особливостей соціально-економічного та політичного розвитку краю у 1939–1945 рр.; розвиток навичок роботи з картою, історичними джерелами; продовження формування у здобувачів поваги до історії селища Вороніж. Упродовж заняття заплановано використання прийому «Хмара тег», робота з текстовим матеріалом, історичними джерелами (музейні

експонати). Упевнені, що під застосування вищезазначеного прийому, текстового матеріалу, візуальних та писемних джерел на практичному занятті у 10 класі здобувачі зможуть сформувати уявлення про повсякденне життя українського суспільства у воєнні роки, закріплять набуті вміння та навички роботи у групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. 7 серпня в селищі Вороніж відбулись заходи, присвячені 203 - річчю від дня народження нашого славетного земляка Пантелеймона Олександровича Куліша. *Офіційний сайт Воронізького старостинського округу*. URL: <https://www.voronizh-rada.gov.ua/component/content/article/1182-203-.html>
2. Абрамов І. З історії та культури селища Вороніж: Фольклорно-етнографічні та краєзнавчі нариси / Упорядкув., передм., приміт. С.В. П'ятаченка. Суми, «Видавництво «МакДен», 2007. 132 с.
3. Абрамов І.С. Літописний Вороніж на Чернігівщині. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія знагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. К.: З друкарні Української Академії наук, 1927. С. 462–468. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Abramov_Ivan/Litopysnyi_Voronizh_na_Chernihivsc_hyni.pdf?PHPSESSID=cd5kln6di6jddr4h2164e740t0
4. Баханов К. Зміст навчального курсу історії України в добу українського національного відродження. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. С. 37–47.
5. Березова С. А., Полідович Ю. Б. Потир з Трьохсвятительського храму містечка Вороніж на Глухівщині. *Сіверщина в історії України*. Вип. 17, 2024. С. 43–48.
6. Біобібліографічний покажчик «Віктор Терлецький: до 75-річчя від дня народження». Суми, 2012. 64 с.
7. Видатні діячі. *Офіційний сайт Воронізького старостинського округу*. URL: <https://www.voronizh-rada.gov.ua/about-village/our-countrymen/famous-people.html>
8. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729–1730 гг. Чернигов: Изд. ред. «Зем. Сб. Черниг. губ.», 1901. XXX, IX, 417 с.

(Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии / под ред. Н. П. Василенка ; вып. 1. С. 83.

9. Гриценко А. Досвід створення мультимедійного підручника з історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 2. С. 147–151. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/27-2_2020.pdf (дата звернення: 23.10.2024 р.).

10. Гриценко А. Значення Батуринщини в розвитку землеволодінь родини Савичів. *Батуринська старовина: збірник наукових праць* / Н. Б. Реброва (голова ред. кол.), О.Б. Коваленко (заст. гол. редактора), Л. Г. Кіяшко (відп. секретар), Г.В. Боряк, В.О. Дятлов, С.Ю. Зозуля, В.І. Мезенцев, О.П. Реєнт, Н.А. Саєнко. 2024. Вип. 10 (14). Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2024. С. 17–21. <http://46.201.250.252/handle/123456789/2984> (дата звернення: 23.10.2024 р.).

11. Гриценко А. П. Втрата впливовості Савичів у 1720-1740-ті роки як результат наступу російських вельмож на права української старшини. *Сіверщина в історії України. Зб. наукових праць*. Вип. 9. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 244 – 248. Бібліогр.: с. 247–248. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/128300/50-Nrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.10.2024 р.)

12. Гриценко А. П. До питання генеалогії роду Савичів. *Сіверщина в історії України. Зб. наукових праць*. Вип. 5. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. С. 195-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_45 (дата звернення: 23.10.2024 р.).

13. Гриценко А. П., Ухналь О. М. Педагогічні умови формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів історії у

процесі професійної підготовки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 85. С. 74–79. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.85.15> (дата звернення: 23.10.2024 р.).

14. Гриценко А. Психолого-педагогічні аспекти використання мультимедійних технологій у процесі навчання історії студентів закладів вищої педагогічної освіти. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки. Вип.1. Бердянськ* : БДПУ, 2020. С. 241-247. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/27.pdf> (дата звернення: 23.10.2024 р.).

15. Гриценко А. Упровадження спецкурсу «Мультимедійні технології в історичній освіті» в системі підготовки майбутніх учителів історії. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»*, 2020. Випуск 45. С. 98–104.

16. Гриценко А. П. Родина Савичів – натхненники Сіверщини. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 4.* – Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. С. 184–189. URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75611/45-Nrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.10.20024 р.).

17. Гриценко А., Гриценко В. Походження козацько-старшинського роду Савичів. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: збірник наукових праць / [редкол.: Гриценко А.П., голова, Чумаченко О.А., співголова та ін.]*. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С. 63–66.

18. Гриценко А. П. Формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у процесі фахової підготовки: монографія. Суми: ФОП: Цьома С. П., 2021. 358 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2076> (дата звернення: 23.10.20024 р.).
19. Грушевський А. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. Орган історичної секції академії. Київ, 1927. Книга 1–2. С. 12–13.
20. Данилов В. П.А. Куліш і М.О. Максимович. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. Орган історичної секції академії. Київ, 1926. Книга 5. С. 15.
21. Домонтович М. Материали для географії и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Санкт-Петербург: [б.и.], 1859 – 1868. Санкт-Петербург: Тип. Ф. Персона. 1865.
22. Зорин А.В. «Аспиды Лисовского» (1616-1618 гг.). *Сіверщина в історії України*. Вип. 3. 2010.
23. Іван Абрамов. Бібліографічний покажчик. Суми, 2012. 18 с. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/3112.pdf>
24. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область / Ред. кол. тома: Макухін І. Я. (гол. редкол.), Гриценко І. Т. (заст. гол. редкол.), Долгін Г. С., Калітаєв К. Г., Кафтарян С. М., Козирєв П. В., Косяк О. О., Малкієль С. В., Підопригора А. Я., Полохов В. М., Сахарова Н. Ф. (відп. секр. редкол.), Скрипник В. Д., Ступак Ю. П. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 696 с.
25. Історія України. всесвітня історія 6 – 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
26. Каганова І. Маловідомий Куліш. *Сіверянський літопис*. 1995. № 4.С. 124–126.

27. Кириєвський В.Д. Церкви Вороніжа. *Сіверщина в історії України*. Вип. 15, 2022. С. 11–17.
28. Кириєвський В.Шість церков Вороніжа. *Сумський історичний портал*. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9478-kyryievskiy-viacheslav-shist-tserkov-voronizha.html>
29. Коваль М.В. Друга світова війна 1939–1945. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Druga_svitova_viyuna_1939_1945
30. Кодак К. Іван Спиридонович Абрамов – краєзнавець, етнограф, педагог. Державний архів Сумської області. URL: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>
31. Косміна О. Сіверщина на фото Івана Абрамова 1905 року. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/strii/sivershchina-na-foto-ivana-abramova-1905-roku/>
32. Костомаров Н. П.А.Кулиш и его последняя литературная деятельность. Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого. 1883 г., год второй. Т. V. С. 221–234.
33. Кривошия В, В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад та генеалогія: 1648-1782 рр.) / В. Кривошея. К, : ППіЕД НАНУ 1998. Ч. 1. 269 с.
34. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). Київ: Темпора, 2006. С. 307.
35. Кулик О. Пантелеймон Куліш – письменник, фольклорист, історик та етнограф. *Глухівські історико-філософські читання: збірник наукових праць* / [редкол.: Гриценко А.П., голова та ін.]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О.Довженка, 2024. Вип.2. С.80–82.
36. Кульчицький С.В. Колгоспи. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії

України. К.: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolgospy>

37. Лазаревська К. Шрамченко Олександр Миколаєвич. *Україна: науковий двохмісячник українознавства. Орган історичної секції академії.* Київ, 1925. Книга 6. С. 185.

38. Марочко В.І. Машинно-тракторні станції (МТС). Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mashynno_traktorni_stantsii

39. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. Вінніпег, 1965.

40. Міллер Н.В. Освітні сходинки П.О. Куліша. *Родові таємниці Сіверянського краю: збірник матеріалів VIII-X історико-генеалогічних читань.* Новгород-Сіверський, 2020. Вип. 8. С. 15–26.

41. Міллер Н.В. Храми містечка Вороніж: історія побудови та зникнення церкви Святої Трійці. *Сіверщина в історії України.* Вип. 16, 2023. С. 25–31.

42. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник / Ред. кол.: Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, В. В. Томазов, А. О. Шумков (відп. ред.); Упоряд. В. В. Томазов. Українське генеалогічне товариство; НАН України. Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, Інститут історії України. Т. 5. Вип. 5. К.;СПб.: Вид-во ВІРД, 2004. 100 с.

43. Огієвська Р. І. Сава Прокопович і Батурич. *Конотопські читання: зб. наук. пр. / ред. кол.: Верба Н. П. (гол. ред.), Акічев Ш. М., Несвідоміна І. М.: Відділ культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп. міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського.* Вип. XI. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2020. С. 253. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ohiievska_Ruslana/Sava_Prokopovych_i_Baturyn.pd?f?PHPSESSID=u62tk4a3trpcmpu13kqctuc8t7

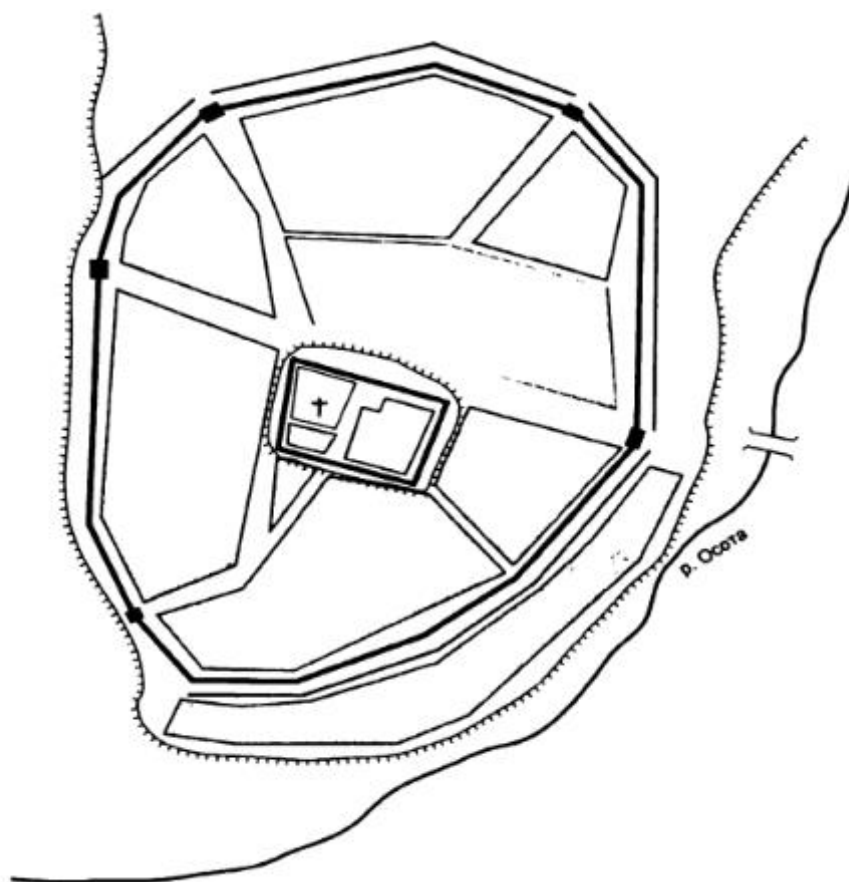
44. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Бібльос, 2001.

45. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779 – 1781 рр.). Всеукраїнська Академія наук (Київ), Археографічна комісія. Київ: Друк. Всеукр. Акад. наук, 1931. 594 с.
46. Осадчий В.М., Коротя О.В. Замки та фортеці Сумщини XVII – XVIII ст.: ілюстрований довідник. К.: Видавець Олег Філюк, 2015, 155 с.
47. Пастушенко Т.В. Велика вітчизняна війна, термін. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=velyka_vitchyznjana_vijna_termin
48. Пінчук Ю.А. Шрамченко Олександр Миколайович. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Shramchenko_O
49. Побірченко, Н. С. Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897). Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. К. : Либідь, 2005. Кн. 1 : X–XIX ст. С. 334–345.
50. Прокоп'юк О. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780–1783 рр.). Науково довідкове видання. К., 2012. 208 с.
51. Сергієнко В. П., Гриценко А. П. Особливості класифікації мультимедійних засобів навчання у процесі вивчення історії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2020. Вип. 1 (42). С. 183–191. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2020-1-42-183-191> (дата звернення: 23.10.2024 р.).
52. Сіверщина гетьманських часів. Т. 4: 1741 р. – кінець XVIII ст. Збірник архівних документів / Упоряд. о. Ю. Мицик, І. Тарасенко. Київ–Чернігів: SCRIPTORIUM, 2022. 358 с.

53. Сорокіна С. Український краєзнавець Іван Спиридонович Абрамов. *Традиційна культура*. Т. 11, №3 (39), 2010, С. 98–108.
54. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. СПб.: изд. Центр. стат. ком. Мин. внутр. дел, 1861–1885. Вып. 48: Черниговская губерния: ... по сведениям 1859 года / обраб. Н. Штиглицом; сост. и изд. Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. 1866. LX, 229 с.
55. Терлецький Віктор Дослідник з Воронежа. Суми: Собор, 1997. С. 20–24.
56. Ткаченко Н. М., Гриценко А. П. Дуальна освіта як дієвий інструмент формування професійної компетентності майбутніх фахівців транспортної галузі. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»*: журнал. 2023. № 10 (24). С. 330–339. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/6020> (дата звернення: 23.10.2024 р.).
57. У Воронежі відкрито пам'ятник видатному земляку Пантелеймону Кулішу. *Шосткинська районна державна адміністрація*. 7 серпня 2019 р. URL: <https://www.shst.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/7516-u-voronezhi-vidkrito-pam-yatnik-vidatnomu-zemlyaku-pantelejmonu-kulishu>
58. У Вороніжі вшанували пам'ять свого земляка, краєзнавця, письменника Івана Абрамова. *SHOSTKA NEWS*. 25 червня 2024 р. URL: <http://surl.li/scbtle>
59. Удод О.А., Грузін Д.В. КУЛІШ Пантелеймон Олександрович. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2008. 568 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kulish_P_O

ДОДАТКИ

Додаток А

Фортеця Воронеж. Реконструкція за описом кінця XVIII ст. та археологічних досліджень Є. Осадчого та О. Короті

Взято з:

https://chtyvo.org.ua/authors/Osadchyi_Yevhen/Zamky_ta_fortetsi_Sumschyny_X_VII_-XVII_st/

Михайлівська церква. Фото М.Я. Рудинського 1925 р.

Взято з: http://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf

Трьохсвятительська церква

Взято з: <https://history.sumy.ua/research/article/9478-kyryievskiy-viacheslav-shist-tserkov-voronizha.html>

Преображенська церква

Взято з: <https://history.sumy.ua/research/article/9478-kyryievskiy-viacheslav-shist-tserkov-voronizha.html>

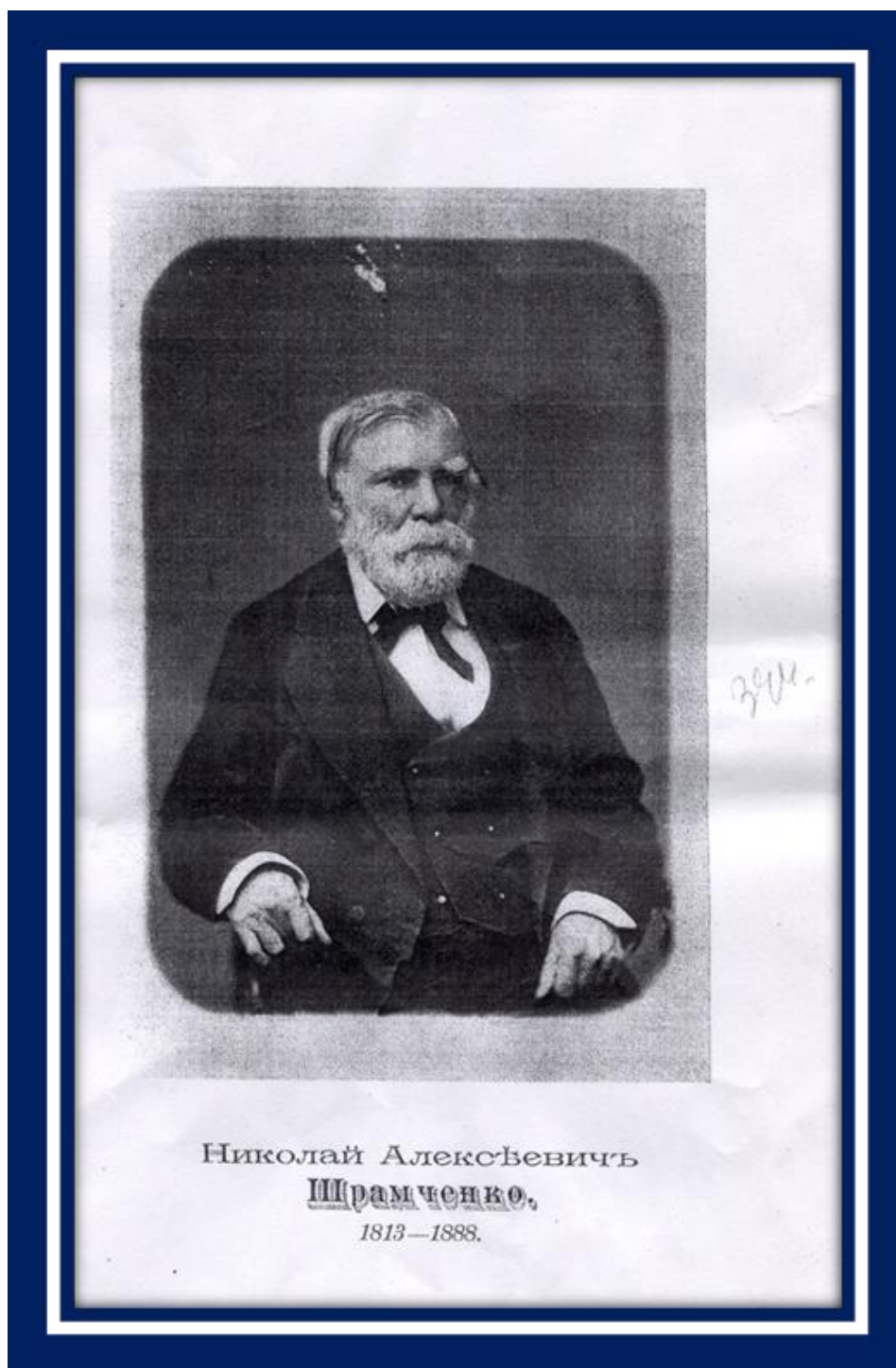
Покровська церква

Взято з: http://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf

Куліш Пантелеймон Олександрович

Взято з: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kulish_P_O

Взято з: <https://www.voronizh-rada.gov.ua/about-village/our-countrymen/famous-people.html>

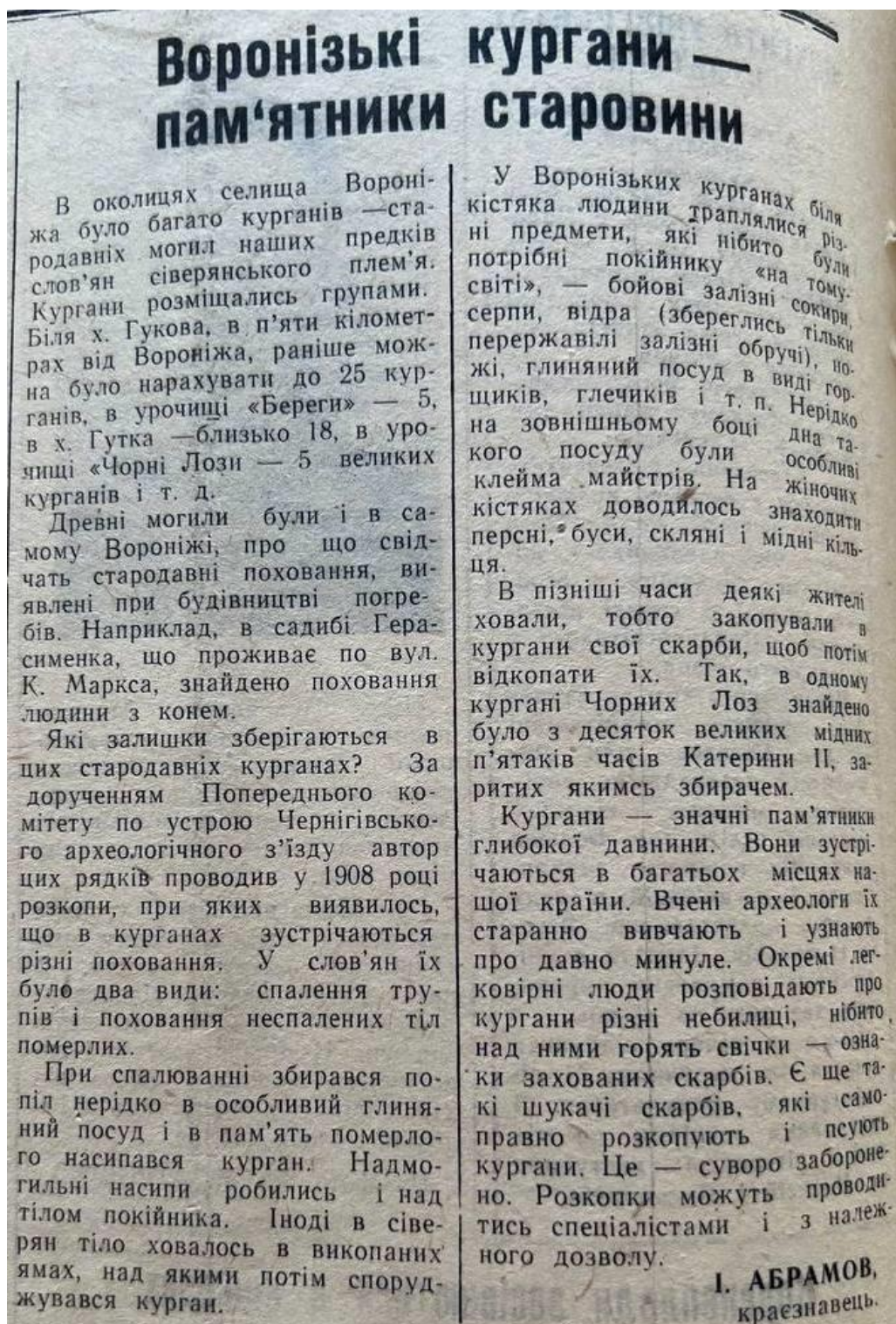
Взято

з: <https://www.voronizh-rada.gov.ua/about-village/our-countrymen/famous-people.html>

Іван Спиридонович Абрамов

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

Абрамов І.С. Воронізькі кургани – пам'ятники старовини. ДАСО, газ. «Зоря» № 65, 31 травня 1959 р., арк.. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/kraeyznaveets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

Старовинна бувальщина воронізьких лісів

Воронізькі ліси згадуються в російських літописах ще до 1283 року. В них втік від татарського нашествия князь Святослав Липецький. Воронізькі ліси переходили тоді в ліси брянські.

Святослав Липецький спочатку діяв спільно із своїм родичем Олегом, князем Рильським і Воргольським (Воргол є між Глуховим і Путивлем).

В той час десь недалеко від Вороніжа татарський баскак (збирач данини) Ахмат заснував дві слободи, які населилися татарами і всілякими бандитами. Стогнали тоді люди від здирств та утисків. Заручившись згодою хана Телебуги, Святослав та Олег напали на ахматові слободи і розорили їх. Тоді Ахмат став шукати покровительства в противника Телебуги Ногая.

— Це не князі, — скаржився Ахмат Ногаю, — а розбійники і твої вороги. Коли не віриш, то спробуй таким чином: біля Олександрівської волості є багато ловищ лебединих. Пошли туди своїх ловців і побачиш, чи допустить ловців Олег. А потім поклич до себе Олега, подивися, чи він піде до тебе?

До редакції газети «Зоря»

Скоро нашому селищу Вороніж сповниться 800 років. Багато жителів цікавиться історичним минулим свого селища. В ряді нарисів я і хочу розповісти їм про це. Думаю, редакція піде назустріч.

Автор.

Олег, боячись помсти з боку Телебуги, не пішов до Ногая. Ногай розсердився і дав Ахмату загін. Татари почали немилосердно руйнувати волості Олега та Святослава.

— Була зима, — писав літописець, — стояли люті морози, коли прийшло Ахматове військо. Олег з дружиною і дітьми втік в орду до свого покровителя хана Телебуги, а Святослав сховався в лісах воронізьких.

Очевидно маетки Ахмата були недалеко від воронізьких лісів, оскільки Святослав Липецький весною через рік зробив засаду. Він підстеріг Ахматових братів, які ішли з одного маетку до другого. З ними було 35 чоловік челяді. Князь

оточив їх і вбив двох татар і 25 їх прибічників.

Братам Ахмата, однак, вдалось врятуватися і втекти в один з маетків. Святослав знову зробив хоробрий напад. Зав'язався упертий бій, в якому загинуло немало людей з обох сторін. Маетки були зруйновані, а брати Ахматови втекли в Курськ.

Повернувшись від хана Телебуги, Олег Рильський і Воргольський висловив невдоволення діями Святослава. Він радив йому іти в орду з повинною, але Святослав відповів:

— Про що ти піклуєшся? Яке тобі діло до мене? Я роблю те, що потрібно. А що баскакови маетки розорив, на це я мав підставу, — не людину скридав, а звіря. Над ворогами своїми помшусь, не відповідаючи ані перед богом, ані перед людьми в тому, що поганих глитаїв побив.

Так вів партизанську війну проти татар-загарбників князь Святослав Липецький, переходячи у воронізьких лісах.

І. АБРАМОВ,
краєзнавець.

Абрамов І.С. Старовинна бувальщина воронізьких лісів. ДАСО, газ. «Зоря» № 71, 14 червня 1959 р., арк. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

ЖОРСТОКИЙ СОТНИК

(З минулого селища Вороніж)

Вороніж входив до складу Ніжинського полку з 1654 року по 1717 рік. За цей час у Вороніжі змінилося 10 сотників. Найгіршу пам'ять про себе залишив сотник Потап Назарович Пискуненко.

За козацьким звичаєм сотник обирався вільними голосами. Але так було далеко не завжди. Під час нашестя шведів цар Петро I побував у Вороніжі проїздом з Погребок у Глухів. Государ не застав тоді воронізького сотника Лазаренка Романа і зняв його з посади, а сотником призначив Потапа Пискуненка. Чим Пискуненко вислужився перед імператором, невідомо. Можливо тим, що в листопаді 1708 року він привіз приємні для царя відомості про взяття Батурина військами Меншикова.

Новий сотник виявився незвичайним хабарником і пригнобловачем. В так званих «слізних скаргах» гетьману Скоропадському воронізьці розповідали про свої муки. В цих скаргах, які збереглися в архівах, змальовується тодішнє життя трудогольного люду і спростовуються твердження українських буржуазних істориків про безкласовість населення України тих часів. Так, воронізькі ремісники заявляли, що всі вони даром працюють на сотника.

Він щодня закликає до себе у двір міщан, які не тільки доглядають за його кінями, але й груби йому опалюють. З кожного двору сотник брав «по шастаку на ралец» (в подарунок) і набрав «золотих двеста, да ещє меских (громадських) денег берет каждые святки, едучи в Глухов, талеров на тридцать».

Перед походом під Чигирин і Дуброву сотник Пискуненко з своїми слугами прийшов до одного з воронізьких курінних отаманів. З сотником було багато козаків з Локоток. Він наказав частувати всіх горілкою та медом. Але частування, запропоноване курінним отаманом, не задовольнило сотника. Між Пискуненком і отаманом виникла сварка.

— А чи ты ведаешь, кто я такой естм? — звернувся сотник до отамана.

— Знаю, — відповів курінний, — ти сотник такий, як і інші сотники.

— Не такой я! Мене сам цар поставил, а не ваш гетьман. Я вас всех запроважу на Сибирь, бо я тепер шо схочу, то учиню за вас.

Пискуненко вдарив курінного по щоках, потім наказав локотським п'яним козакам бити його.

Про все це написав отаман у своїй скарзі. Наприкінці він додав, що коли б не заступилася сотня глухівська, то «пришлося бы от такого бою немилостивого смертью пострадати».

Після довгих клопіт і при допомозі вельможі якось Ф. І. Протасєва воронізьцям вдалося позбавитись Пискуненка. Його зняли з посади в 1715 році. Сотником був обраний Іван Холодович, походженням з воронізьких обивателів. Отож сотники мінялися, а страждання ремісників та селян лишались. Тільки великий Жовтень змів з лица землі несправедливі експлуаторські порядки.

І. АБРАМОВ,
краєзнавець.

Абрамов І.С. Жорстокий сотник. ДАСО, газ. «Зоря» № 83, 12 липня 1959 р., арк.. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krajeznavevts%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

2 серпня 1959 р.

З минулого селища Вороніж

Містечко у XIX столітті *)

гуде», «Одна гора високая, а другая низка», «У сусіда хата біла», «Помер, помер козаченько у неділю вранці» та ряд інших.

Воронізькі пісні записав наш земляк ще до виходу в світ відомого збірника Максимовича. Багато їх дійшло до наших днів і є любимими піснями.

У 1854 році поміщик Драгичевич заснував цукровий завод, який щорічно виробляв 2.940 пудів цукру-піску. Через два роки якийсь підприємець Мерперт збудував потужніший завод з річним виробництвом піску і рафінаду 12 тисяч 562 пуди. В той час діяло також кілька дрібних «вогневих» цукрозаводів.

На цих підприємствах нещадно експлуатувались селяни-кріпаки. Жили вони дуже бідно, хати опалювались «по чорному» — без впорядкованих димарів. Зате дворяни втопали в достатку. Зароблене чужою працею ці дармоїди промотували на балах, розтрінкували на різні коштовні речі. Навіть зграї своїх мисливських собак вони годували краще, ніж кріпаків.

У чернігівських губернських відомостях за 1854 рік з'явилася кореспонденція, підписана ініціалами. Очевидно, вона належала перу І. Г. Кульжинського. В кореспонденції говори-

лося, що в першій чверті XIX віку кожний поміщицький двір мав свою винокурню, а в 50-роках поміщики вже займалися цукроварінням.

Розкішно жили воронізькі поміщики. Автор розповідав, що «колись з усіх дворянських будинків у Вороніжі тільки три або чотири могли похвалитися пристойними меблями. Обоїв і килимів не знали, а виноградного вина в цілому містечку не було, за винятком церковного червоного, яким приходи запасались на весь рік на Кролевецькому хрестовоздвиженському ярмарку. Тепер же гамсова мебля, виписана з Петербургу, віденське фортепіано, бархатні обої, персидські килими вже не рідкість у Вороніжі. А п'ють що наші воронізьці? (мається на увазі поміщики). Куди поділась слава колишніх напиків і варинухи? З деякого часу з'явився у Вороніжі погріб з іноземними винами. Шампанське у Вороніжі є вже звичайна річ».

Отож поміщики блаженствували, а селяни животіли. Безпросвітним було життя і дітей. За словами старожилів, дівчатка семирічного віку вже сідали прясти льон. Працювали також хлопчики в панському маєтку.

Тепер важко подумати, що таким злиденим і безправним було життя наших предків.

І. АБРАМОВ,

краєзнавець.

*) Продовження. Початок див. нашу газету за 31 травня, 14 червня, 12 і 29 липня.

НОПЛІВОЧНИКІВ

ни», був знятий на кіноплівці, що випустила наша фабрика.

Радіогазета не проходить

Абрамов І.С. Містечко у XIX столітті. ДАСО, газ. «Зоря» № 92, 2 серпня 1959 р., арк. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

З минулого селища Вороніж

Народний месник Гаркуша *)

Вся історія кріпосництва царської Росії сповнена боротьбою селян-кріпаків проти тиранії поміщиків. З народного середовища виходили ватажки селянських повстань, народні месники. Одним з таких месників був знаменитий Гаркуша,** за народними наказами виходець з с. Вороніжа.

З покоління в покоління переходить легенда про Гаркушу, що відноситься до другої половини XVIII століття. Розкішно жив у своїх покоях воронізький пан Гудович. Його покої стояли над річкою Осотою, де зараз цукровий завод. Одного разу восени граф Гудович зібрався з своєю охороною в дальню путь — в гості до самого гетьмана Кирила Разумовського, в його резиденцію Батури. Калети уже були готові. Слуги есели і вкладали багаті подарунки. Раптом біля садиби завважали собаки, тривожно забили панські слуги. Звідкілясь есподівано з'явився загін озброєних людей і швидко зарештував всіх слуг. Перед розубленим і переляканим Гудовичем з'явилась озброєна мотуня людина.

— Я Гаркуша! Роби те, що звело. Упиратись даремно.

— Добре... добре, — шепнув гремячим голосом пан Гудович. — Беріть усе, помилуйте лише мене...

— Грошей ваших мені не треба... Знімайте свій парад, роздягайте свої гайдуків. Я і мої хлопці хочемо приміряти на себе.

Без слів скинув з себе Гудович свій парадний костюм і гремячи подав Гаркуші.

— Тепер, — сказав той, — сидіть собі в своїй спальні в одних підштаниках три дні й три ночі, а ваші люди нехай кажуть всім, що ви хворі і нікого не приймаєте. Якщо ж ви здумаете порушити триденний карантин і заявите поліції, — розрахунок буде короткий.

Ледве живий від страху граф в білизні попрямував до палацу. Його проводжали сміхом і гострими словечками гаркушінці. Гаркуша посадив своїх хлопців в карети, сів сам переодягнений і поїхав у Батури в гості до Разумовського, взявши з собою особисті «подарунки». За Вороніжем до них приєднався загін вершників.

Не так часто бував у своєму замку гетьман Разумовський. А на цей раз його вітало велике панство. В розкішний батуринський палац уже зїхалось багато кріпосників. Запінювався лише воронізький поміщик. Нарешті на подвір'я влетіло кілька трійок.

— Граф Гудович! — доповіли гетьманські слуги і внесли закутані «подарунки». Разумовський, звичайно, чув про Гаркушу та про Гудовича, але ще не знав їх особисто. Тому зустрів гостей дуже любязно. Вітало прибулих і інше панство.

— Ну, кажіть, як там у вас? — питали багатії. — Не повісили ще того мерзотника Гаркушу?

— Ні, він живий і здоровий. Кажуть, збирається навіть в Батури.

Продунав голосний сміх. Однак поміщики злякано переглянулись.

— Ех ви, баби, — озвався товстий, як бочка, головний начальник гетьманської варті. Доведеться мені помандрувати у Вороніж, щоб повісити цього хама.

Вино лилось безупинну. Гості пиячили до півночі.

Як і умовлялись гаркушінці, після півночі в головну залу вбігли хлопці грізного атамана і захопили всі виходи.

— Я Гаркуша! — крикнув з-за столу уявний Гудович. — Ні з місця! Зараз я роздам вам подарунки, панове поміщики, якими ви частуєте своїх кріпаків. Ну, хлопці, давай різкі! Гей ви, дармоїди, ставайте в чергу!

Начальник варті першим заховався за штору, але його витягли, і він не відмовився від подарунка. Особливо дісталось тим, хто любив дроти на конюшні кріпаків.

На світанку Гаркуша і його вагін безслідно зникли, а пани дали один одному слово нікому не розповідати про гаркушінські «гостинці»...

В друкованих спогадах М. А. Шрамченка***) знаходимо таку розповідь про відвідини Гаркушею воронізького поміщика Андрія Холодовича в 1775 році.

Це було пізно ввечері. Холодович уже був у ліжку.

— Не лякайтесь, пане, гості прийшли, — сказав, переступивши поріг, камердинер Петро Гладкий.

— Які гості?

— Та не лякайтесь!

В спальню увійшов Гаркуша.

— Я Гаркуша! — Як і завжди в таких випадках, сказав атаман. — Візьму у вас гроші, бо їх у вас багато.

Холодович дістав ключі з-під подушки і віддав їх Гладкому.

— Петро, покажи усе, що

єсть.

Виходячи, Гаркуша сказав:

— Тепер прощайте, та не

шукайте мене, бо не знайдете.

Вранці сусіди розв'язали на

кухні людей Холодовича. Вла-

рили на шолох. Але Гаркушу

не знайшли. Говорили, що з

тиждень Гаркуша прожив в по-

рібі козака Резніка, а потім

зник. Жителі переховували його

і рятували, як свого захис-

ника від панів-кріпосників.

Такими розповідями, схожи-

ми на легенду, втішалися воро-

нізькі кріпаки-бідологи. В обра-

зі легендарного Гаркуші вони

бачили свого рятівника від тих

утисків і знущань, які учиняли

над бідними жорстокі поміщи-

ки, і сподівалися, що скоро-ско-

ро прийде Гаркуша і помстить-

ся багатіям за всі їх лиха.

І. АБРАМОВ,

красназавець.

*) Продовження. Початок див нашу газету за 31 травня, 14

червня, 12 і 29 липня і 2 серпня

**) Російський письменник

В. Т. Нарезний (1780 — 1825

писав роман «Гаркуша, малорос-

сийський разбойник», який зали-

шився незакінченим. Виданий

Держлітвидавком СРСР в 195

році.

***) Київ. 1900.

Коротко про все

Підземні моря

В степах Казахстану виявлено десятки підземних морів з прісною водою. З освоєнням цих підземних басейнів республіка одержить значно більше води, ніж її в Аральському морі.

Зйомки дна Тихого океану

Молодий радянський інженер Зенкевич сконструював фотокамеру для глибоководних зйомок і з її допомогою зробив 220 фотографій дна

Абрамов І.С. Народний месник Гаркуша. ДАСО, газ. «Зоря» № 95, 9 серпня 1959 р., арк. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohrafpedahoh/>

Жінки сідали за веретено з жовтня і кінчали прясти аж на масляниці. За цей час вони встигали приготувати ниток при- п'ятицю не розкладали своє прядиво.

Наставала весна, довшали дні. Треба вже думати і про ткання напряденого. А ткали власноручно на саморобних верстатах, або віддавали ткалям, платячи одну копійку за аршин полотна.

Примітивними способами також вирощувався льон і оброблялося волокно. Тому витрачалось багато трудової енергії людей, особливо жінок.

Нині ми є свідками великого культурного перевороту в народному побуті. Важка і нудна праця пряді, праця жінки в домашньому господарстві канула назавжди в минуле. Ті часи залишилися тільки в наших спогадах.

І. АБРАМОВ,
краєзнавець.

Заступник редактора В. РЕВА.

Воронізькі пряді

Жителі Вороніжа давно славились вмінням виробляти тонкі добродні полотна, хороші настільні скатерті, красиві рушники і т. п. Один рушник з витканою на ньому датою «1750» був доставлений автором цієї статті в етнографічний відділ Російського музею в Ленінграді. В старі часи тут знаходився цех ткацький.

У житті воронізьців прядіння ниток для виготовлення полотна відіграло виключну роль. З нього шили не тільки одяг, але й постільні речі і мішки, необхідні в господарстві, тощо.

Прядінням займалися жінки. Вони працювали по 14 годин на добу. В довгу зимову ніч господарка колхала ногою коліску з малям, а рукою тягла довгу нитку на веретено. Коли чоловік наймався чумакувати, їй ставало ще важче — весь тягар домашнього господарства лягав на її плечі. Не дивно, що дівчаток семирічного віку матері привчали тримати веретено в руці і прясти. Одна літня воронізька колгоспниця, згадуючи своє гірке дитинство, розповідала:

— Я навчилася прясти зовсім малою дівчиною. Пам'ятаю, працювала вечорами при каганці, а коли світив місяць у вікно, то при місячному світлі. Спать дуже хотілося. Мати розповідала казки, щоб я не заснула. Не раз було говорила мені, що ось настане весна, прилетить пташка з-за синього моря і скаже: «Ану покажи, скільки ти, Галю, напярда?» Коли мало, то пташка і не буде співати, а полетить під друге, чуже вікно. І з усіх сил стараєшся, крутиш веретено. В 14 років я стала справжньою прядлею.

Кожна дівчина прагнула якнайбільше заготовити полотна. І це зрозуміло: воно було для неї цінним «приданним», коли виходила заміж.

Личко Дмитро Васильович, 1928 року народження, який проживає в с. Клишках, Шосткинського району, порушує справу про розвід з Личко Галиною Мойсейовною, 1933 року народження, яка проживає в селищі Бодіаї, Цалкинського району, Грузинської РСР.

Справа підлягає розгляду в народному суді Цалкинського району, Грузинської РСР.

Єфимов Микола Іванович, 1927 року народження, який проживає в с. Пирогівці, Шосткинського району порушує справу про розвід з Єфимовою Антоніною Савелівною, 1928 року народження, яка проживає там же.

Справа підлягає розгляду в народному суді Шосткинського району.

Шостка, Сумської області

Абрамов І.С. Воронізькі пряді. ДАСО, газ. «Зоря» № 101, 23 серпня 1959 р., арк. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/krayeznavets%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

Воронізькі краєзнавці

О. М. Горький в своїй статті «Про письменників-самоучок» писав, що в свій час американський філософ Вільям Джемс з великим інтересом слухав і записував розповіді росіян про волзьке судноплаветво, створене «простими», невченими людьми, про самоучок-техніків, про філософа Сковороду, про російських мандрівників, шукачів «нової землі».

«Сильний народ у вас! — говорив Джемс. — Природно, що ваші чесні люди так люблять його і так героїчно гинуть за свободу країни...».

Наші побутоописувачі далеко не завжди відзначали видатних людей з народу. У Вороніжі нам зустрічалися талановиті самоучки, творці матеріальної культури і мистецтва, знавці численних народних пісень і казок. В своїй попередній статті я говорив про видатних художників М. І. Мурашка і П. Я. П'ясецького, вихідців з нашого селища. Тепер хочеться розповісти читачам про талановитих воронізьких краєзнавців, чия скромна праця і зараз збагачує наше знання рідного краю і його культури.

Серед членів краєзнавчого гуртка, що був у Вороніжі, звертав на себе увагу колгоспник Давид Єрофейович Макаренко (1862 — 1940 рр.), глибокий знавець місцевих легенд, казок, побутових оповідань. Його бесіди в гуртку викликали великий інтерес. Він не вчився в школі, бо тоді її не було, але жадібно прислухався

до пісень, казок, розповідей з історії Вороніжчани і навколишніх сіл.

З своїх старших наставників Макаренко підгадував Охріма Бондаренка, який, будучи неписьменним, мав виключний талант розповідати людям про кріпосників, чиновників, проте, як за катеринівських часів 300 сімей кріпаків, не витримавши знущань жорстоких панів, втекли на Кубань, в станицю Лабинську.

Від Макаренка мною записано багато матеріалів, в тому числі весільні пісні і обряди. Він палко любив свій рідний край і трудився до глибокої старості.

Інший член воронізького краєзнавчого гуртка Яків Сергійович Польовик, залізничник, записував пісні і казки в Вороніжі в 20-х роках. Він мав хороші музичні здібності, але передчасно в 1932 році вмер, повністю так і не розкривши свого таланту. У мене зберігається його зошит з дев'ятьма казками, записаними в Вороніжі. Записки Я. С. Польовика будуть передані в інститут фольклору Академії наук Української РСР.

Традиції талановитих самоучок, вихідців з народу треба продовжувати сучасним краєзнавцям, вивчати свій рідний край, його історію, його культуру і народну творчість.

І. Абрамов,
краєзнавець.

Абрамов І.С. Воронізькі краєзнавці. ДАСО, газ. «Зоря» № 113, 20 вересня 1959 р., арк.. 4, інв.438

Взято з: <https://daso.archives.gov.ua/kraeyznavevts%CA%B9-etnohraf-pedahoh/>

План-конспект заняття

Тема: Історія селища Вороніж в контексті загальноукраїнських подій Другої світової війни

Мета: ознайомлення здобувачів з адміністративно-територіальним устроєм селища Вороніж у 1939–1945 рр.; встановлення особливостей соціально-економічного та політичного розвитку краю у 1939–1945 рр.; розвиток навичок роботи з картою, історичними джерелами; продовження формування у здобувачів поваги до історії селища Вороніж.

Очікувані результати.Знати: сутність українського питання протягом війни; позиції українських політичних сил напередодні та в умовах війни; місце, перебіг і результати воєнних операцій, що відбувалися на території Воронежа; особливості становища українців у районах бойових дій. **Розуміти:** поняття: Друга світова війна, партизанський рух, історичне джерело; особливості становища українців у районах бойових дій. **Уміти:** установити синхронність подій Другої світової війни на українських територіях; використовувати карту, історичні джерела як джерело інформації про події Другої світової війни на українських землях; охарактеризувати повсякдення верств населення в умовах Другої світової війни.

Тип уроку: практичне заняття.

Обладнання: мультимедійна дошка / телевізор, проєктор, ноутбук/стаціонарний комп'ютер, роздатковий матеріал.

Основні терміни й поняття: Друга світова війна, МТС, колгосп, Велика Вітчизняна війна.

Основні дати: 27 серпня 1941 р. – 2 вересня 1943 р. – Вороніж знаходився під німецько-фашистською окупацією.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний етап

Привітання зі здобувачами освіти.

II. Повідомлення теми й мети заняття

2.1. Мотивація освітньої діяльності (3 хв.)

Завдання:

Приєм «Хмара тег»

Робота з «Хмарою тег», де зашифрована тема уроку.

III. Актуалізація опорних знань

Запитання й завдання здобувачам освіти: конкретизуйте й уточніть загальні твердження про Другу світову війну.

- 1 Друга світова війна для України розпочалася 1 вересня 1939 р.
2. Для України Друга світова війна – національна трагедія.
3. Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини.

IV. Практична частина

Здобувачі об'єднані у дві групи, де група №1 аналізує хронологічні межі події Воронежа з 27 серпня 1941 р. до 2 вересня 1943 р.; група №2 – з 2 вересня 1943 р.

Завдання № 1 для учасників груп: ознайомлюються з інформаційною довідкою, формують словник слів.

<...> Гнів і обурення у трудящих Воронежа викликав розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. З перших днів війни більшість чоловіків влилася до лав Червоної Армії. Жінки, підлітки, старі люди працювали, забуваючи про перепочинок, щоб вчасно зібрати врожай. 27 серпня гітлерівці захопили Вороніж. Настали чорні дні окупації. Фашисти пограбували МТС, колгоспи, в селян забрали хліб, продукти, прирікаючи їх на голод. За найменший вияв протесту, за порушення якогось наказу властей розстрілювали без суду й слідства. Вони закатували 64 жителі селища, на каторгу до Німеччини вивезли 342 чоловіка, переважно молоді.

Але трудящі Воронежа не скорилися ворогові. Наприкінці 1941 року в селищі виникла підпільна комсомольська група, яку очолив Ю.Кордя, студент Івановського енергетичного інституту. Потрапивши пораненим в оточення, він добрався до рідного Воронежа. Разом з В. Адаменком та іншими товаришами склали радіоприймач, слухали голос Москви і розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро. Гітлерівцям удалося натрапити на слід групи. Вони заарештували Ю. Кордю й В. Адаменка і після жорстоких катувань у липні 1942 року розстріляли.

Після поразки на Курській дузі під нищівними ударами Червоної Армії гітлерівські полчища покотилися на захід. 2 вересня 1943 року війська 6 -ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора Д. П. Онупрієнка визволили Вороніж. Одразу розгорнули роботу партійні і радянські органи. Вони насамперед організували допомогу Червоній Армії. У фонд оборони колгоспники здавали гроші, продукти, теплі речі. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в лавах народних месників самовіддано билися з ворогом 3100 жителів Воронежа, з них 568 чоловік віддали життя за

свободу й незалежність Батьківщини. За стійкість і відвагу 3050 чоловік нагороджено орденами й медалями. Особливо відзначився льотчик, полковник М. А. Клочко, якому за зразкове виконання завдань командування і виявлену при цьому мужність присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Партійна організація і селищна Рада докладали всіх зусиль, щоб швидше ліквідувати наслідки фашистської окупації. У 1944 році став до ладу цукровий завод, який того ж року дав країні 54,9 тис. цнт цукру. Запровадження нової технології, широке розгортання соціалістичного змагання серед робітників заводу зумовило значне збільшення випуску продукції в наступні роки. Вже в 1948 році завод виробив на 10 тис. цнт цукру більше, ніж у 1939 році.

Успішно велася відбудова Воронізької МТС. Держава надіслала запасні частини, й механізатори власними силами відремонтували 20 тракторів. Протягом 1945—1946 рр. МТС одержала ще 5 тракторів. 1944 року всі воронізькі колгоспи впорались вчасно з весняною сівбою. Колгоспам держава допомогла насінням зернових і технічних культур. Тільки артіль «Перше травня» в 1944 році одержала близько 50 тонн насіння. Того року першим закінчив сівбу колгосп «Пролетарський», який був занесений на районну Дошку пошани. Після тимчасової фашистської окупації в колгоспах майже не лишалося продуктивної худоби. Колгоспи братніх республік надіслали воронізьким господарствам 46 коней, 116 корів, 42 вівці, 91 свиноматку. Поповнювалися колгоспні тваринницькі ферми й шляхом контрактації худоби в населення. В 1944 році вони мали 728 голів. <...>

Інформаційну довідку взято з: Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область / Ред. кол. тома: Макухін І. Я. (гол. редкол.), Гриченко І. Т. (заст. гол. редкол.), Долгін Г. С., Калітаєв К. Г., Кафтарян С. М., Козирєв П. В., Косяк О. О., Малкієль С. В., Підпригора А. Я., Полохов В. М., Сахарова Н. Ф. (відп. секр. редкол.), Скрипник В. Д., Ступак Ю. П. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 696 с.

Завдання № 2 для учасників груп: заповнення таблиці відповідно до сформованих хронологічних меж.

№	Запитання	27 серпня 1941 р. – 2 вересня 1943 р.	3 2 вересня 1943 р.
	Які події зображені ?		
	Хто зображений?		
	Яка загальна інформація представлена?		

У. Робота з картою «Окупаційний режим 1941–1944 рр. Рух Опору»

Взято з: Власов В. С. *Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с С. 220.*

Завдання №3: співставити інформацію, отриману з картографічної наочності і попередньої довідки.

Завдання № 4.

Об'єднатися у групи, визначити види джерел, що будуть опрацьовані на основі матеріалу із музею селища Вороніж.

Орієнтовна схема аналізу історичного джерела:

1. Що це за джерело?
2. Хто автор цього джерела?
3. Коли, де і за яких причин він був створений?
4. Які історичні факти, події, явища відображені в джерелі?
5. Яке відношення має автор до зображених подій, явищ?
6. Яку мету ставив перед собою автор, створюючи джерело?
7. Які прийоми використав автор для досягнення цілей? Чи вдалося це йому?
8. Яку максимальну інформацію можемо отримати, аналізуючи джерело?
9. Яка достовірність та вірогідність?

VI. Узагальнення й систематизація знань

Учитель наголошує, що вдалося ознайомитися з адміністративно-територіальним устроєм селища Вороніж у 1939–1945 рр.; встановити особливостей соціально-економічного та політичного розвитку краю у 1939–1945 рр.

Звертає увагу, що здобувачі продовжили розвивати навички роботи з картою, історичними джерелами; формувати у здобувачів поваги до історії селища Вороніж.

VII. Підведення підсумків заняття

VIII. Оцінювання

ІХ. Домашнє завдання

Відвідування музею у селищі Вороніж. Аналіз обраних історичних джерел.